

הקדמה

בעולם היהודי כרוכים העבר וההווה זה בזה; מעשי אבות סימן לבנים. דור לדור יביע אומר בדיאלוג המתמיד של ההיסטוריה היהודית. אין הזיכרון עניין בפני עצמו, ותקוות הגאולה לעתיד לבוא עניין בפני עצמו. אחת לשנה, יציאת מצרים היא אקטואליה, ועיון שגרתי במקרא מגלה את אחרית הימים בימי ישעיהו הרחוקים.

אולם, אף שכל חג מערב עבר והווה, חנוכה הוא זה שזכה לאפיון המיוחד 'בימים ההם – בזמן הזה'. אמת, במקור הביטוי הוא חלק מברכה המצדיקה את קיום מצוות חנוכה המרכזית דווקא בימים אלו בשנה, ויש לו קשר לקושי המהותי שעמד בפני חכמים להוסיף מצוות עשה חדשה בתוקף סמכותם. ובכל זאת, הביטוי חרג מהקשרו המקורי! העם – חכמיו ופשוטיו, דרשניו ותלמידיו – בכוח איזו דרשנות לאומית רבת עוצמה, הבין את 'בזמן הזה', לא רק כמועד בשנה שבו אירעו הדברים, אלא גם כרמז להשוואה מהותית בין אירועי העבר למתרחש בהווה – כל הווה והווה. אשר על כן, רבנים והוגים גילו בדברים שנשאו לכבוד חנוכה את הפוטנציאל הטמון באותה השוואה בין עבר להווה, ובמיוחד, בעתות קשות, כשהצורך לשאוב השראה וחוסן מן העבר היה חזק במיוחד.

בשער זה, הנושא את השם – 'דרשות חנוכה', ריכזנו מספר דברים שנאמרו או נכתבו לרגל חנוכה, ובכולם עולה הבנה מסוימת של ההווה לאור העבר החשמונאי.

בחרנו בקטעים, שלדעתנו, לא תמיד זכו לפרסום היאה להם, ויש מקום להציגם בשער בת רבים. לא כל הדברים הובאו במלואם, סימנו את ההשמטות והפננו את הקורא למקורות שמהם נלקחו. הוספנו הערות ביאור מעטות וקצרות, שיש בהן כדי להקל במעט על הקורא את הכניסה לעולמם של הדוברים והכותבים.

מדרשות פסיקתא רבתי ועד להוגי דעות ציוניים עובר חוט השני של 'בימים ההם בזמן הזה' – חשכת הגלות וצרותיה, אדישות העם לגורלו, שכחת התורה ומצוותיה, הצורך להילחם באויבי האומה, חיזוק הלאומיות ומאבק בחוכמות חיצוניות. פנים שונות – לעתים מנוגדות – ל'זמן הזה' של דרשנים והוגים, ולא תמיד קל להבין ולעכל את ההווה שלהם בהווה שלנו, אך כולם שואבים מ'הימים ההם', ימי הנסים והפרקן, התשועות והמלחמות.

ישראל רוזנסון

א. פסיקתא רבתי – חנוכה

[פרשה ב] "מזמור שיר חנוכת הבית לדוד". ילמדנו רבינו, נר של חנוכה מאימתי היא מצוותו? שנו רבותינו: משתשקע החמה עד שתסלק רוב הרגל מן השוק. ולהיכן הן מדליקין? היה דר בעלייה ובה חלון נוטה לרשות הרבים מדליק, ובשעת הסכנה מדליק בתוך ביתו. [ואסור לעשות לאורו מלאכה, ר' אסי אמר] אסור לראות לאורו. ולמה מדליק נרות בחנוכה? אלא בשעה שנצחו בניו של חשמונאי הכהן הגדול למלכות יוון, שנאמר "ועודתי בניך ציון על בניך יוון" (זכריה ט, יג), נכנסו לבית המקדש, מצאו שם שמונה שפודין של ברזל וקבעו אותם והדליקו בתוכם נרות. ולמה קורין את ההלל? מפני שכתב "אל ה' ויאר לנו" (תהילים קיח, כז). ולמה אין קורין בפורים? כתב "להשמיד להרוג ולאבד [את כל חיל עם ומדינה הצרים אותם וגו']" (אסתר ח, יא), ואין קורין אלא על מפלתה של מלכות, ומלכות של אחרורו הייתה קיימת, לכן אין קורין, אבל במלכות של יוון שכלה אותה הקב"ה התחילו נותנים הימנון ושבח ואומרים: לשעבר היינו עבדים לפרעה, עבדים ליוון, ועכשיו עבדיו של הקב"ה אנו, "הללו עבדי ה'" (תהלים קיג, א).

וכמה חנוכות הם? שבע חנוכות הם, ואלו הן: חנוכת שמים וארץ, שנאמר "יכולו השמים והארץ" (בראשית ב, א), ומה חנוכה היה שם? "ויתן אותם אלהים ברקיע השמים להאיר" (שם א, יז). וחנוכת החומה, שנאמר "ובחנוכת חומת ירושלים" (נחמיה יב, כז). וחנוכת של [עולי] גולה, שנאמר "והקריבו לחנוכת בית אלהינו דנא" וגו' (עזרא ו, יז). וחנוכת הכהנים, זו שאנו מדליקין. וחנוכת העולם הבא, שנאמר "אחפש את ירושלים בנרות" (צפניה א, יב). וחנוכת הנשיאים, "וזאת חנוכת המזבח" (במדבר ז, פד). וחנוכת המקדש, מה שקראו בעניין, "מזמור שיר חנוכת הבית לדוד".

[...] דבר אחר: 'מזמור שיר חנוכת הבית לדוד', בוא וראה שלמה בונה את הבית והוא נקרא לשמו של דוד! אלא דוד היה ראוי לבנותו, ובשביל דבר אחד לא בנה אותו, ואף על פי שחשב לבנותו בא נתן הנביא ואמר לו 'לא תבנה לי הבית', למה? "כי דמים רבים שפכת ארצה לפני" (דברי הימים א-ב, ח) [...] [דבר אחר]: אמר לו הקב"ה, חיידך כל דמיכ ששפכת היו

א. 1. פסיקתא רבתי הוא מדרש ארץ-ישראלי, ככל הנראה מלפני התקופה המוסלמית, ה'מכיר' את התלמוד בבלי. חלקים רבים בו מבוססים באופן ישיר על פסיקתא דרב כהנא שרדם לו. מבחינת סגנונו, הוא משבץ מדרשים לרוב, אך שומר במקומות רבים על נופך של דרשה שבעל פה. תופעה מיוחדת בו הוא ריכוז של מדרשי חנוכה מרובים בפרשות מיוחדות לחנוכה. מבחינה מסוימת, זה מזכיר את מקבץ ההתייחסויות לחנוכה במסכת שבת בבבלי, אך כאן הדרשנות מכוונת לדברי התנ"ך. בהתייחסות האינטנסיבית לחנוכה יש כדי ללמד על חשיבותו הרעיונית הרבה באותם דורות, ועל היותו מקור השראה לחיזוק הציפייה לישועה וגאולה.

ניכרות בדברים על חנוכה גם אמירות אנטי-נוצריות חריפות. מול העולם הנוצרי פניסה לנכס את דמויות המקבים, עומד מדרשנו ומבהיר היטב את עומק הקשר בין חנוכה לעם ישראל. רבים מהרעיונות המופיעים בדרשות אלו יעלו בלבוש חדש בדרשות בדורות הבאים.

לפני קרבנות [...] אמר לו דוד: אם כן ולמה איני בונה אותו? אמר לו הקב"ה: שאם אתה בונה אותו הוי קיים ואינו חרב. אמר לו: והרי יפה! אמר לו הקב"ה: גלוי וצפוי לפני שעתידים לחטוא ואני מפיג חמתי בו ומחריבו וישראל ניצולין, שכן כתב "באהל בת ציון שפך כאש חמתו" (איכה ב, ד). אמר לו הקב"ה: חייך! הואיל וחשבת לבנותו, אף על פי ששלמה בנה בונה אותו לשמך אני כותבו, 'מזמור שיר חנוכת הבית לדוד'² [...]

[פרשה ג] "ביום השמיני נשיא לבני מנשה" (במדבר ז, נד). ילמדנו רבינו, נר של חנוכה שהותר שמן מהו צריך לעשות לו? למדונו [רבתינו] נר של חנוכה שהותר שמן ביום הראשון – מוסיף עליו שמן ומדליקו ביום השני. ואם הותר ביום שני – מוסיף עליו ומדליקו ביום השלישי, וכן בשאר כל הימים. אבל אם הותר ביום השמיני עושה לו מדורה ושורפה בפני עצמו, למה, כיון שהוקצה למצווה אסור להשתמש הימנו.

לא יאמר אדם איני מקיים מצוות זקנים הואיל ואינם מן התורה. אמר לו הקב"ה: לא בני, אלא כל מה שהם גוזרים עליך קיים, שנאמר: "על פי התורה אשר ירווך" (דברים יז, יא). למה? שאף עלי הן גוזרין, שנאמר "ותגזור אומר ויקם לך" (איוב כב, כח). תדע לך, יעקב מהו אומר? בשעה שהיה מברך אפרים ומנשה "וישם אפרים לפני מנשה" (בראשית מח, כ), עשה את הקטון קודם לגדול. ונתקיימה גזירתו, אימתי? בקרבנות הנשיאים הקריב שבט אפרים תחילה, שנאמר "ביום השביעי נשיא לבני אפרים" (במדבר ז, מח), "ביום השמיני נשיא לבני מנשה" (שם ז, נד)³ [...]

[פרשה ד] "ויקח אליהו שתיים עשרה אבנים כמספר שבטי בני יעקב אשר היה דבר ה' אליו לאמר ישראל יהיה שמך" (מלכים-א יח, לא).

ילמדנו רבינו, ראש חודש שחל להיות בחנוכה, הואיל שאין תפילות המוספין בחנוכה, מי שהוא מתפלל תפילת המוספין מהו שיהא צריך להזכיר של חנוכה? למדונו רבותינו, אמר רבי סימון בשם רבי יהושע: ראש חודש שחל להיות בחנוכה, אף על פי שאין מוסף בחנוכה אלא בראש חודש צריך להזכיר של חנוכה בתפילת המוספים. שבת שחלה להיות בחנוכה, אף על פי שאין מוסף בחנוכה אלא בשבת צריך להזכיר של חנוכה בתפילת המוספין. והיכן הוא מזכיר? בהודאה. את מוצא, כל הניסים שעשה הקדוש ברוך הוא לישראל ועתיד לעשות להם – בזכות השבטים. אף בית המקדש עתיד להיבנות בזכות השבטים, שנאמר "ירושלים הבנויה", מה כתב אחריו "ששם עלו שבטים" (תהילים קכב, ג-ד). וכן כל מה שברא הקדוש ברוך הוא – בזכות השבטים [ברא], אתה מוצא שנים עשר חודש בשנה, שנים עשר מזלות ברקיע, שתיים עשרה שעות ליום, ושתיים עשרה שעות לילה, אמר הקדוש ברוך הוא אפילו

2. אפשר שהתייחסותו של פסיקתא רבתי לחורבן המקדש ולבניינו לעתיד לבוא, כתוכנית אלוקית מכוונת, באה כנגד הטענה הנוצרית שחורבן המקדש מבושר את סופו של עם ישראל כגורם פעיל בהיסטוריה.

3. בקטע זה מצביע הדרשן על ייחודו של ישראל בתורה שבעל פה. הנצרות הכירה היטב את המקרא והשתמשה בו לצרכיה, ומכאן ההדגשה של מקורות עולמנו הרוחני. ראה גם להלן הערה 5.

העליונים והתחתונים לא בראתי אלא בזכות השבטים, שכך כתב "את כל אלה ידי עשתה" (ישעיה סו, ב), בזכות "כל אלה שבטי ישראל שנים עשר" (בראשית מט, כח). לכך כיון שבא אליהו לקרב את ישראל תחת כנפי השכינה נטל שתיים עשרה אבנים למספר השבטים ובנה אותן מזבח, מניין? ממה שהשלים בנביא, 'ויקח אליהו שתיים עשרה אבנים למספר שבטי בני יעקב'.

[ויקח אליהו וגו']. כך פתח ר' תנחומא [בי ר' אבא]: "ובנביא העלה ה' את ישראל ממצרים" – זה משה, "ובנביא נשמר" (הושע יב, יד) – זה אליהו. אתה מוצא שתי נביאים עמדו להם לישראל משבטו של לוי, משה ראשון ואליהו אחרון. [ושניהם גואלים את] ישראל בשליחות, משה גאלם ממצרים בשליחות "ועתה לך ואשלחך אל פרעה" וגו' (שמות ג, י), ואליהו גואלם לעתיד לבא בשליחות, "הנה אנכי שולח לך את אליה הנביא" וגו' (מלאכי ג, כג). משה שגאלם ממצרים תחלה עוד לא חזרו ונשתעבדו במצרים, ואליהו כשיגאל אותם מן הרביעיית מאדום עוד אינם חוזרים ומשתעבדים אלא [היא] תשועת עולם⁴ [...]

[פרשה ה] "ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן" (במדבר ז, א). ילמדנו [רבינו], מהו שיהא המתרגם לקורא בתורה (מהו) שיתרגם ויסתכל בכתב? כך שנו רבותינו: המתרגם אסור להסתכל בכתב, ואסור לקורא לתת עיניו חוץ מן התורה, שלא ניתנה תורה אלא בכתב, שנאמר "וכתבתי על הלוחות" (שמות לד, א), ואסור למתרגם ליתן עיניו בתורה, אמר רבי יהודה בן פזי מקרא מלא הוא: "כתב לך את הדברים האלה" (שמות לד, כז) – הרי המקרא שניתן בכתב. "כי על פי הדברים האלה" (שם) – הרי התרגום שניתן על פה. אמר רבי יהודה ברבי שלום: ביקש משה שתהא המשנה בכתב, וצפה הקדוש ברוך הוא שהאומות עתידין לתרגם את התורה ולהיות קוראים בה יוונית ואומרים 'אין הם ישראל', אמר לו הקדוש ברוך הוא: הא משה, עתידין האומות להיות אומרים 'אנו הם ישראל, אנו הם בניו של מקום', וישראל אומרים 'אנו הם בניו של מקום', ועכשיו המאזניים מעויין! אמר הקדוש ברוך הוא לאומות: מה אתם אומרים שאתם בניי, איני יודע, אלא מי שמסטירין שלי בידו הוא בני. אמרו לו: ומה הם מסטירין שלך? אמר להם: זו המשנה... שכך הוא אומר: "אכתוב לך רובי תורתני" (הושע ח, יב) ואם כן "כמו זר נחשבו" (שם).⁵

[פרשה ו] "ותשלם כל המלאכה אשר עשה המלך שלמה בית ה'" וגו', (מלכים-א ז, נא) [...]. את מוצא זאת החנוכה שאנו עושים זכר לחנוכת בית חשמונאי, על שעשו מלחמה ונצחו לבני יוון ואנו עכשיו מדליקין. וכן בשעה שנגמרה מלאכת המשכן עשו חנוכה, כמו שכתב "זאת חנוכת המזבח" (במדבר ז, פד). ואף בית המקדש בשעה שנבנה עשו לו חנוכה, כמה שכתב "ויחנכו את הבית" וגו' (מלכים-א ח, סג). אימתי חינכו? בשעה שנגמרה כל מלאכתו, מניין, ממה שקראו בנביא 'ותשלם כל המלאכה אשר עשה המלך שלמה בית ה'".

4. 'אדום' כאן הריהי הממלכה הביזנטית הנוצרית, והציפייה המובעת היא שהגאולה ממנה תהיה גאולת עולם.

5. זוהי הכרזה ישירה נגד הנצרות, שניצלה את המקרא לצרכיה, וטענה שהיא 'ישראל האמיתי'. התורה שבעל פה היא מקור כוחו של ישראל במאבק האידיאולוגי הקשה שהתנהל נגדו באותם דורות.

[...] אמר רבי חנינא: בעשרים וחמשה בכסליו נגמרה מלאכת המשכן ועשה מקופל עד אחד בניסן, שהקימו משה באחד בניסן כמה שכתב "וביום החודש הראשון באחד לחדש תקים את משכן אהל מועד" (שמות מ, ב), וכל זמן שהיה מקופל היו ישראל מלמלאין על משה לומר למה לא הוקם מיד, שמא דופי אירע בו, שחשב לערב שמחת המשכן בחודש שנולד בו יצחק, שבניסן נולד יצחק... כיון שבא ניסן והוקם המשכן עוד לא לימלם אדם אחר משה. ומעתה הפסיד כסליו שנגמרה מלאכה בו? לאו, מהו 'ותשלם', אמר הקדוש ברוך הוא: עלי לשלם לו. מה שילם לו הקדוש ברוך הוא? חנוכת בית חשמנאי.

[פרשה ח] "והיה בעת ההיא אחפש את ירושלים בנרות" (צפניה א, יב).

ילמדנו רבינו, מהו שידליק אדם נר שישתמש בו מן הנר של חנוכה? תלמוד, למדונו רבותינו אמר רבי אחא בשם רב: אסור להדליק נר שישתמש בו מנר של חנוכה, אבל נר של חנוכה מותר להדליק מנר של חנוכה. ומהיכן למדו שמותר להדליק מנר של חנוכה? אמר רבי יעקב בן אבא: מן המנורה שהייתה בבית קדשי הקדשים למדו, ששנו רבותינו: 'מצאם שכבו מדשנם ומדליקין מן הדולקין'. מה אם המנורה שהייתה לפני ולפנים, אם מצאו נר שכבה היו מדליקין מן חבריו, כל שכן נר של חנוכה מותר להדליק מנר של חנוכה. אמר הקב"ה: כשם שבעולם הזה היו הנרות דולקות בבית קדשי הקדשים, כך עתיד אני לעשות כשאבנה את ירושלים, מניין, ממה שמשלים בנביא 'אחפש את ירושלים בנרות'.

[...] דבר אחר. 'והיה בעת ההיא [וגו'] בנרות' אתה מחפש, ולא לאור הלבנה ולא לאור החמה, שאינם מבערים את החמץ בפסח לא לאור הלבנה ולא לאור החמה אלא מדליק נרות ומפשפש את החמץ בפסח, כך עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות, אינו מפשפש את ירושלים אלא בנרות, לבער משם עבודה זרה ולעקר יצר הרע, לכך נאמר 'אחפש את ירושלים בנרות'. אמרו לו ישראל: רבוננו של עולם אימתי אתה עושה כך, אמר להם: [משאעשה] מה שכתב למעלה 'והיה ביום ההוא נאם ה', קול צעקה" וגו' (צפניה א, י-יא). 'קול צעקה משער הדגים' – זו עכו, שהיא נתונה בחיקם של דגים. 'זיללה מן המשנה' – זו לוד, שהיתה משנה לירושלים. 'ושבר גדול מהגבעות' – זו ציפורי, שנתונה בגבעות. 'הילילו יושבי המכתש' – זו טבריה, שעמוקה כמכתשת. אמר הקב"ה: עשיתי את הדין בארבע מקומות הללו מה שעשו בהם עכו"ם, באותה שעה אחפש את ירושלים בנרות.⁶

[...] דבר אחר. 'אחפש את ירושלים' אמרו לו ישראל: רבון העולמים הרי כל הפרוקופי שלנו 'אחפש את ירושלים בנרות', והיכן הוא הבטחת נביאים שהבטחתנו "לא יהיה לך השמש לאור יומם" וגו' "והיה ה' לך לאור יומם" (ישעיה ס, ט), ואומר 'קומי אורי כי בא אורך וכבוד ה' עליך זרח" (שם ס, א), ואתה אומר 'אחפש את ירושלים בנרות'? אמר להם הקב"ה: למה שאתם סבורים אינו כך, אלא כשם שהראיתיה לזכריה, כמה שכתוב "והנה מנורת זהב כלה" (זכריה ד, ב) – זו כנסת ישראל, "כלך יפה רעייתי" (שיר השירים ד, ז) [...]

6. מדובר כאן ככל הנראה ברשימה של מקומות שנפגעו על ידי המלכות (מרד גאליוס?), והייתה בהם נוכחות נוצרית. חיפוש ירושלים בנרות, שעל פי פשוטו איננו נבואת נחמה, מתפרש כאן כביעור העבודה הזרה הנכרית מירושלים ומהארץ בכלל.

'ושבעה נרותיה עליה' – היא זכות השבת שישראל משמרים אחד לשבעה ימים. "שבעה ושבועה מוצקות" – שבעה כנגד שבעה ימי בראשית, "חצבה עמודיה שבעה" (משלי ט, א), ושבועה כנגד שבעה האבות: אברהם יצחק ויעקב קהת עמרם משה ואהרן [...] "ושנים זתיים עליה" – אלו שני המשיחים, אחד משוח מלחמה ואחד משוח למלך על ישראל. אמר הקב"ה: שלא תהא מעוטה בפניהם הרי בדברים הללו אני אחפש ירושלים, ו'היה בעת ההיא אחפש את ירושלים בנרות'.

ב. רבנו בחיי¹

'כד הקמח', נר חנוכה

[...] אחר כך האיר את העולם במעשה המנורה. ומן הידוע כי מעשה המנורה ושאר כלי המשכן הכל היה רמז וציור לדברים שכליים, כשם שהיה גן עדן שדר בו אדם הראשון, ונהרותיו ואילניו רמז לענינים רוחניים, זהו שתמצא כתוב בכלי המשכן: "וראה ועשה, כתבניתם אשר אתה מראה בהר" (שמות כה, מ), וזה יראה שראה בהר דוגמא שלהם, עניני ידיעה וחכמה הנרמזים באלה.

גם ידוע כי הדלקת נרות המנורה אצל השכינה לא מעלה ולא מוריד, כי מי שכתוב בו: "ונהורא עמה שרא" (דניאל ב, כב), וכתוב: "והארץ האירה מכבודו" (יחזקאל מג, ב), מה היה צריך לנרות בשר ודם? אבל הכוונה היתה למעלת בית המקדש ולכבודו, כדי לקבוע בנפש גודל מעלת הבית ולהגדיל ערכו בעיני כל רואיו, וכן דרך מלכי בשר ודם שמדליקין בהיכל שלהם כמה נרות דרך כבוד וחשיבות, וכל שכן בבית המקדש שהיה אור העולם שצריך להדליק שם נרות ושתלבש הנפש מזה מורא ובושת, ושיהיה המקום ההוא יראוי [מלשון מורא] ומקודש בעינינו, כמו שנצטוינו בתורה: "ומקדשי תיראו" (ויקרא יט, ל).

וכן דרשו ז"ל בתנחומא בפסוק: "להעלות נר תמיד" (שמות כז, כ), אמר הקדוש ברוך הוא: וכי לאורם אני צריך? מלך בשר ודם מדליק נר מנר דלוק, שמא יכול להדליק מתוך החושך, ואני מתוך החושך הוצאתי אורה, דכתיב: "וחושך על פני תהום" (בראשית א, ב), וסמך ליה: "ויאמר אלוהים יהי אור, ויהי אור" (שם ג), הא לא אמרו "נר תמיד", אלא להעלות אתכם בפני כל האומות. ולמדנו מזה שהדלקת נרות המקדש כבוד גדול לישראל

ב. 1. מתוך: 'כד הקמח', ארץ ישראל-ניו יורק תשנ"ו, ח"א, עמ' רצד-רצז.
'בזמן הזה' של רבנו בחיי – 'גלות המחודש הזה', והציפיות למשיח גלומות בשמן חנוכה – 'רמז לשמן המשיח'.

רבנו בחיי בן אשר, מקובל ובעל הפירוש הידוע לתורה (שיש המזהים אותו בטעות עם 'רבנו בחיי בן פקודה', בעל 'חובות הלבבות'), חי ופעל בסארגוסה – באראגון שבספרד במאה הראשונה לאלף השישי (המאה-13 למנינם). ספרו 'כד הקמח' הוא אוסף דרשות וביוריים בעניני אמונה.

ולמקדש, ומקדש יָאָוִי ומתקדש בכך.

ומזה נוכל להתבונן מנהג כל ישראל להדליק נרות בבתי כנסיות, לפי שהוא דרך כבוד והדר לבית התפילה, וכל הזהיר בהדלקת נרות בבית הכנסת הרי זה מכבד את השם יתברך, הוא שאמר הנביא: "על כן באורים כבדו ה'" (ישעיה כד, טו) ודרשו ז"ל (פסיקתא דרב כהנא כא): באילין פנסיא.

וכבר ידעת הנס הגדול שהיה נעשה במנורת בית המקדש בנר מערבי, שלא היה בו שמן יותר מבשאר הנרות, ושאר הנרות היו דולקין עד הבוקר, ונר מערבי היה דולק כל הלילה וכל היום כולו עד הערב, שממנו היה מדליק שאר הנרות בין הערבים. וזה היה עדות לישראל שהשכינה שרויה ביניהם, הוא שאמר הכתוב: "מחוץ לפרוכת העדות באהל מועד יערוך" וגו' (ויקרא כד, ג), ואמרו רבותינו ז"ל (שבת כב ע"ב): "עדות הוא לכל באי עולם שהשכינה שורה בישראל. מאי עדות? אמר רבא: זה נר מערבי, שנותן בה שמן כמידת חברותיה, שממנה היה מדליק ובה היה מסיים".

ומצינו בתלמוד (יומא לט ע"א) שהיו צדיקים בזמן בית המקדש שלא כבה נר מערבי כל ימיהם, כשם שמצינו שנעשה נס גדול בזמן הזה בנרות מתתיהו בן יוחנן כהן גדול שהיתה תשועה גדולה לישראל על ידו, והרג במלכות יוון אלף אלפים הוא ובניו שהיו גבורים גדולים, וגבורתם הגדולה נתפרסמה באומות ופחדם נפל על כל העמים, ואחר שחזרה המלכות לישראל וגברו בני החשמונים על מלכות יוון בכ"ה בכסלו נכנסו להיכל ומצאו פך אחד של שמן טהור, ולא היה בו שיעור להדליק ממנו כי אם לילה אחד, ונעשה נס והדליקו ממנו שמונה.

ומה שנמשך הנס שמונה, לא פחות לא יותר, יש שפירשו שמקום הזיתים שמשם מביאים השמן היה מהלך ארבעה ימים וחוזרין בארבעה ימים, הרי שמונה, ולפיכך נמשך להם הנס שמונה ימים, כדי שילכו ויחזרו ויביאו שמן טהור. ועוד, שאם תתבונן, תמצא כי רוב הדברים שבמקדש היו מתגלגלין בחשבון שמונה, כי הכהן הגדול היה לובש שמונה בגדי כהונה: חושן, ואפוד, ומעיל, וכתונת תשבץ, מצנפת, ואבנט, ומכנסי בד, [וציצין]; והלוויים היו משוררים בשמונה כלים: "למנצח בנגינות" (תהילים ד, א), "על מחלת" (שם נג, א), "על עלמות שיר" (שם מו, א), והרביעי קראו הכתוב "המשא", ממה שכתוב: "וכנניהו שר הלויים במשא, יסור במשא כי מבין הוא" (דברי הימים-א טו, כב), והוא קול חזק וגבוה, מלשון "וישא קולו" (בראשית כט, יא), "למנצח על השושנים" (תהילים מה, א), ["אל הנחילות" (שם ה, א), והוא לשון חליל, כדכתיב: "והעם מחללים בחלילים" (מלכים-א א, מ)], "למנצח על הגיטית" (תהילים ח, א), "על השמינית" (שם ו, א). שמונה דברים של ריח טוב בין שמן המשחה והקטורת, ארבעה בשמן המשחה, והן: מור, וקינמון, וקנה, וקדה. וארבעה בקטורת: נטף, ושחלת, וחלבנה, ולבונה. שמונה בדים: שני בדי הארון, שני בדי השולחן, שני בדים למזבח הזהב, ושני בדים למזבח העולה. אף הקרבנות אחר שמונה ימים, דכתיב: "ומיום השמיני והלאה ירצה" (ויקרא כב, כז); שמונת ימי המילה; שמונת חוטיין של ציצית; שמונה מחיצות לנבואה.

ועוד יש בזה טעם אחר, והוא כי חשבון שמונה רמז לשמן המשיח שהוא מעלת שמונה. וידוע כי חשבון שמונה הוא אחר השבעה במעלת האחד, ובזמן המשיח יחזרו כל האומות לאמונתנו, הוא שכתוב: "כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה, לקרא כולם בשם ה' לעבדו שכם אחד" (צפניה ג, ט). וכתוב: "ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד" (זכריה יד, ט). ולפי שהעולם הזה הוא על מעלת שבעה, ומזה הייתה מנורת המשכן והמקדש בשבעה נרות, חייבה החכמה להיות זמן המשיח על מעלת שמונה, כי בו תהיה מעלה יתרה ותוספת השגה בידיעת השם יתברך על כל הזמנים שעברו, הוא שכתוב: "כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם" (ירמיה לא, לג). והנה רבותינו ז"ל הרחיבו הביאור בעניין הזה, הוא שאמרו במסכת ערכין (יג ע"ב): "רבי יהודה אומר: כינור של מקדש של ז' נימין היה, שנאמר: "שבע שמחות את פניך" (תהילים טז, יא), אל תקרי 'שבע' אלא 'שָׁבַע', ושל ימות המשיח שמונה, שנאמר: "למנצח על השמינית" (שם יב, א) – על נִמָּא שמינית. ושל העולם הבא עשר, שנאמר: "בנבל עשור זמרו לו" (שם לג, ב). [ולפי] העניין הזה יש להתבונן בשמונת הימים האלה הנקראים חנוכה שהוא נגזר מלשון: "חינוך", כלשון: "חנוכת הבית" (תהילים ל, א), לפי שהוא רומז לשמן המשיח שאנו עתידין לחנוך בית המקדש.

וכמו שארע לנו בשעבוד מצרים שסבלנו כמה יסורין וכמה שעבוד ועינוי, והקדוש ברוך הוא ברחמיו הרבה נפלאותיו ומופתיו בפרעה ובכל מצרים והוציאנו ביד רמה, כן הוא עתיד לעשות בגלות המחודש הזה מכל שאר הגלויות, אשר סבלנו בדורות שעברו כמה צרות וכמה יסורין, וגזרו עליהם כמה גזרות מחודשות וכמה מיני שמדים, וכמה מישראל שמסרו עצמם להריגה על יחוד השם יתברך, על אחת כמה וכמה שעתיד הקדוש ברוך הוא לכפול שכרנו ולחדש נסים ונפלאות לעיני הגויים יותר ויותר מביציאת מצרים. לפיכך תמצא ביעקב אבינו השלישי באבות, שהיו כל ענייניו ומקדו רמז לגלות השלישי הזה, אחר שעברו עליו כמה צרות עם עשו הרשע ועם השר שלו, שהתגבר באחרונה על הכל ונצל מכל הצרות ההם, ואמר בו הכתוב: "ויבוא יעקב שלם" (בראשית לג, יח). וההבטחה הזו בעצמו מצינו לדניאל, שבישר לישראל בכל ימי הגלות הארוך הזה שיהיו מחזיקים באמונתם, וכל הצרות והתלאות והיסורין שראויין להגיע לנו בגלות, כמו שאמר: "ונכשלו בחרב ובלהבה בשבי ובבזה ימים" (דניאל יא, לג), אין הֶזֶק אותם הצרות דבק בנו, כמו הרקיע שאורו זהיר ובהיר ואין החשך דבק בו, והוא שכתוב: "והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע, ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד" (שם יב, ג).

ג. רבי עזריה פיגו¹

'בינה לעתים', עת בית ה' – דרוש יט, דרוש שני לימי חנוכה

[...] אמר המשורר (תהילים קיז):

"הללו את ה' כל גויים, שבחוהו כל האומים, כי גבר עלינו חסדו ואמת ה' לעולם, הללויה".

וההרגש מבואר: ראובן בשמחה, שמעון מה איכפת ליה? איך יצווה לגויים ולְאומים יהללו וישבחו לה' מפני החסד שגבר עלינו? כי מה להם מזה, כיוון שאין להם חלק ונחלה באותו החסד.

אבל וְרָאָה, כי אדרבה, יעוררם על תועלת נפלא יגיע לאומות מהחסד האלהי אשר יגבר על ישראל בגאולתו ופדיון נפשנו. כי בעודנו בגלות, אין השגחתו יתברך מתפרסמת, ולא ניכר אלהותו האמיתי אצל הכל, כי הם נעדרי ידיעתו, ואך שקר נחלו אבותם, ותהי האמת נעדרת מאמיתת אלהותו. אבל לעתיד, על ידי גאולת ישראל תתפרסם גדולתו ויכלתו, וכל העולם יכירו וידעו כי אמת מלכנו ואפס זולתו, כאמרו (צפניה ג, ט): "אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה'" וגו'; היש תועלת גדול מזה לעיוורים לא ראו אור? לזה אמר: אתם, הגויים והאומות, הללו ושבחו שמו, יתברך, על "כי גבר עלינו חסדו", להוציאנו מאפלה לאורה בפדיון נפשנו, כי הלא על ידי חסד זה "אמת ה' לעולם" – האמת הגמור מאלהותו יתברך מתפשט לעולם בכללו, כי כולם יכירוהו. וכיוון שזו טובה גדולה, כוללת כל כך, גם לכם, תתחייבו להללו ולשבחו.

והנה, נס חנוכה, עם היותו בעצמו גדול ועצום מאוד, לא היה כולל לכל ישראל, כי לא היו כולם במקומות מושבותיהם בסכנה ההיא, אלא מקצתם, וממילא לא היה הנס כללי כל כך, ולפיכך יספיק לפרסומו זכרון הדלקת הנרות והלל והודאה; אבל נס אסתור היה כולל לכל ישראל, כי כולם היו תחת מלכות אחשוורוש, והייתה הגזרה כללית: "להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים מנער ועד זקן" וגו' (אסתור י, יג), והייתה הצלה כוללת את כולם. על כן היה מהראוי יהיה זכר הנס מופלג מאוד, וניתנה ליכתב המגילה עם שאר פרטי הזכרונות, לסיבה זו.

ג. 1. 'בינה לעתים', בני ברק תשנ"ד, עמ' קמו-קמז.

'בזמן הזה' של רבי עזריה פיגו קשור במודעות עמוקה להיותם 'בארץ אויביהם' ולריחוק ההרסני מארץ ישראל – מצב 'שאינו שום זכות קדושת הארץ מסייע כלום'.

רבי עזריה פיגו נולד בונציה בשנת של"ט (1579) ונפטר ברוויגו – איטליה בשנת ת"ז (1647). רכש השכלה כללית והיה רב בפיוזה. עסק בפרשנות ובהלכה. ספרו 'בינה לעתים' שהודפס לדאשונה בונציה, הוא אוסף דרשות שבו הרבה לעסוק בענייני השעה – בין בענייני קהילת ונציה, ובין בשאלות עקרוניות של היחס לחכמות חיצוניות ולאנוסים.

טעם שני: כי צרות אנטיוכוס היו בזמן היות ישראל בארץ הקדושה ובזמן היות בית המקדש קיים, אשר, בלי ספק, זכות המקומות ההם וקדושתם – סיוע גדול להקל מעליהם הסכנה ולגרום הבאת הנס; כי תמיד עיני ה' אלהינו בה. ואין כל כך מהתימה יעשה ה' אז נפלאות. אבל בימי אחשורוש, שהיו מפוזרים ומפורדים אנה ואנה, רובם בחוצה לארץ, ובזמן חורבן המקדש – כי יפליא ה' חסדו לנו, זה ודאי הוא עניין רשום מאוד.

כי נתקיים מאמרו, יתברך, בהבטחתו (ויקרא כו, מד): "ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים" וגו'.

(א) וכפל "אף גם" מגומגם. (ב) ולמה אמר: "בארץ אויביהם"? כי אם אין הכוונה אלא מטעם השעבוד, נראה שהיה לו לומר: 'תחת אויביהם', או: 'ביד אויביהם'.

אכן יראה, כי בפסוק הקודם (שם, מג) אמר: "יען וביען במשפטי מאסו" וגו', שמורה היותם מלאים עוונות, שזה ודאי מעיק גדול וסיבה עצומה לבלתי יתפייס ה' מהם. ואמר עתה, כי אף על פי שמלבד חסרון זה הנזכר, מריבוי העוונות, יש גם כן זאת הגרועות האחרת, והוא: "בהיותם בארץ אויביהם" – ארץ לא מטהרה, שאין שם זכות קדושת הארץ מסייע כלום, עם כל זה "לא מאסתים ולא געלתים" וגו'. וזה, כי אעלה על זכרוני שגם עיקר הגאולה הראשונה כך הייתה, שאזכור (שם, מה) "ברית ראשונים, אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים", מקום שהוא אבי אבות הטומאה. ואם כן, מצד זה יגדל נא כוח נס של פורים, בהיותו נעשה בחוצה לארץ, שלא במקום מקודש.

והוא לדעתי מה שאמר אדוננו דוד, ע"ה (תהלים מח, י-יא): "דימינו, אלהים, חסדך, בקרב היכלך. כשמך, אלהים כן תהילתך על קצווי ארץ, צדק מלאה ימינך". יאמר בשם הכנסיה [כנסת ישראל]: מריש הוה אמינא, ודימינו מעיקרא, היות חסדך שופע ומתגלה בלבד בקרב היכלך, המקום המקודש, כי על ידי קדושתו ימשך שם השפע, וחוט של חסד שלך יסובבנו; אבל לא בשאר המקומות הרחוקים אשר לא מצד הקדושה הם, כי שם לא יתפשט צד חסד אלא צד דין גמור בלבד. אמנם, אנחנו רואים ומשיגים השגה מוחשת שאין הדבר כן, אלא "כשמך, אלהים, כן תהלתך" – כעין התפשטות שמך "אלהים", בעל הדין הגמור, שהוא כולל לכל הארצות, כן תתפשט גם כן תהילתך על קצווי ארץ גם מצד החסד והרחמים, כי אפילו בקצווי ארץ שחוץ למקום הקדוש בא הצדק מצד ימינך הפשוטה, שהוא החסד והרחמים, כנודע, וזה – להוכחת הטעם השני.

ויש עוד טעם שלישי. כי בזמן אנטיוכוס עיקרי הגזירות והסכנה היה על דבר נוגע אליו, יתברך, במה שרצו לבטל מישראל שמירת המצוות השורשיות, כאמור, וסכנת הגופות הייתה טפילה לזה. והוא מבואר, כי בהיותם נוגעים בכבודו, יתברך, תקל מאוד הנקמה מהם, כי יעשה על דבר כבוד שמו. על הדרך שפירשנו בדברי דוד ע"ה (שמואל-א יז, כו): "מה יעשה לאיש אשר יכה את הפלשתי הלז והסיר חרפה מעל ישראל? כי מי הפלשתי הערל הזה? כי חרף מערכות אלהים חיים!" – כי מאחר שהפלשתי חרף מערכות אלהים חיים ונגע בכבודו, יתברך – מעצמו הוא נופל, ואשר יהרגהו וימיתהו – גברא קטילא קטיל. אמנם גזירת המן, כל תכלית כוונתו לא הייתה אלא ההריגה וכליון הגופות, חלילה. ועם שיש רמז בדבריו שהיה

רוצה גם כן להעבירם על דת, מכל מקום, המפורסם מכוונתו הוא: "להשמיד להרוג ולאבד" (אסתר ג, יג), ובלי ספק, להינצל מזה על ידי נס, היה חסד אלהים, עצום ונורא מאוד.

ועוד אני מוסיף בזה טעם רביעי: [...] גדול כוח נס של המן מנס זה של החשמונאים, בלי ערך ודמיון. כי אז לא היה שם רק מה שהוא, יתברך, הוסיף תת כוח בכהנים הקדושים, להתגבר על אויביהם ולנצח שלא כמנהג הטבע, אבל לא היה בזה שום הריסת הבחירה או מניעת הרצון לשום בן אדם. אמנם באחשוורוש, עשה ה' יתברך מה שהוא חוץ מדרכו ושלא כמנהגו; כי עם היות אחשוורוש בוחר ורוצה באבדן ישראל וכבר יצאה הדת מלפניו להשמידם, ונקל בעיניו לעשות כן על ידי המן מבלי שיפחד ויירא משום דבר, מכל מקום, הכריח ה' יתברך את רצונו לשייחף מרעה לטובה, ובדיבור קל שבא מאת אסתר הצדקת, ע"ה, ביטל רצונו מפני רצונה ולא עמדה בחירתו בו.

אבל עתה, בימים האלו, נהללה שם אלהים בשיר ונגדלנו בתודה, על אשר הראנו נפלאות אשר עשה. כן יעשה עמנו ניסים ונפלאות בקיבוץ נפוצותינו. אמן, כן יהי רצון.

ד. רבי יהודה אריה ממודנא¹

דרוש לחנוכה, פרשת וישב

יתאונן בהקדמה על האומה ישראלית, אשר נראה כי כל הימים פָּנו בצרה וצוקה, ורק בזמן מהזמנים היה לה קצת טובה להגדיל דאבונה. ובחלק הראשון מן הדרוש יתן טעם למה מאז מקדם עברו עליה תמיד רעות. ובחלק השני – למה הופיע עליה לרגעים המעט מן הטובה ההיא, וכמו שהיה הצלת ונס חנוכה.

נושא הדרוש

"אנחנו מאלמים אלמים בתוך השדה" (בראשית לז, ז).

ד. 1. 'מדבר יהודה', הדרוש השישי, ניו-יורק תשס"ב, עמ' קטז-קיה.
 'בזמן הזה' של הרב ממודנא הוא הגלות – מצב קיומי בעם ישראל – שסופה לא נראה באופק. המאבק נגד ההשתקעות בה מצריך מבט אל מצוות החנוכה ונרותיה – כשיטת בית שמאי – 'זמן מהגלות פוחת והולך', וכשיטת בית הלל – 'אור הגאולה מתקרב ובא'.
 רבי יהודה אריה ממודנא (ריא"ם) נולד בשנת של"א (1571) בונציה ומת בה בשנת ת"ח (1648). מגדולי חכמי איטליה באותה העת ומנהיג חשוב של קהילת ונציה. נודע גם בהשכלתו הכללית הרחבה. לדרשותיו, מהן פולמוסיות וחריפות, יצאו מוניטין בכל רחבי איטליה והעולם היהודי. 'מדבר יהודה' הוא בעיקרו ספר דרשות לשבתות.

[...] הקדמת הדרוש

בהשיבי אל לבבי בני ישראל לדורותם, את כל אשר מצאם בדרך הזמן, מראשיתם מצער ומאז היו לגוי – קורא אני עליהם: עמוסים מני בטן לראות עמל, הילודים למות בחיים, ספוג שסופג את כל התלאה והרעה אשר על פני כל הארץ. עשרה קבין יסורין ירדו לעולם, תשעה נטלו ישראל ואחד כל העולם כולו. כל העובר על הפקודים מבין האומה אל פרטיה, ויזכור לאברהם, ליצחק וליעקב ויוסף, ועליהם פָּהֵם אלף צדיקים הראשונים אשר בכל דור ודור – יָאֵר הארבעה אבות נזיקין אשר סבלנו. והבאים, אחוזי חרב הצרות, מְלַמְדֵי מלחמת הרעות, איש חרבו על ירכו מפחד היסורין ולעמוד נגדם. ואם כללה תחשב לו, ימצאנה במצרים, במדבר, בימי השופטים, בזמן מלכי ישראל ויהודה, בבבל, במדי, ביוון, בעת בית שני; ואין צריך לומר מחורבנו עד היום, בגלותנו זה – תמיד בעקא ובמרעין בישין, עד כי נוכל להוציא מן הכלל העולה, כי לאבן מַעֲמֵס המצוקות נבְרָאת. וכמה תצדק נבואת "הנה ישכיל עבדי" וגו' (ישעיה נב, יג-נג, י) על עם ישראל, ואם נאמרה בלשון יחיד: כי מי כישראל גוי אחד המוזכר בלשון יחיד בכתובים: "ואתה אל תירא עבדי יעקב ואל תחת ישראל" (ירמיה מו, כז). והוא היה תמיד "מְשַׁחַת מְאִיש מְרָאֵהוּ", "איש מכאבות וידוע חלי", "נִגְשׁ והוא נעֲנָה", "ואת דורו מי ישוּחַח", "וה' חפץ דכאור"; וכמו שפרשו המפרשים.

אמנם אשר עליו יפלא לב חושב, כי גם לפרקים זרח בחושך אורם והופיע עליהם ניצוץ מה של טובה – כבימי יוסף במצרים, בכניסתם לארץ, בימי שלמה, בבנין בית שני, והיה זה כמגדיל רעתם, למען יצטערו יותר בבוא עליהם צרה וצוקה; וגם יקוו אחר כן לאור ואין, ויוכלו אויביהם לגדפם בכך, כמו שאמר דוד (תהלים פט, נ-נב): "איה חֶסֶדְךָ הראשונים, ה' וגו', אשר חרפו אויבך, ה'" וגו' – כלומר: "חסדיך הראשונים" סיבה שאויבך מחרפים ישראל לאמר: הרי לפעמים עשה עמכם ה' חסד, ולמה לא יעשה עתה? מה שלא היה אם מעולם לא ראו בטובה כלל.

זה הדבר אשר עליו יקפצו חכמים פיהם, לא ידעו להשיב. לכן אמרתי בנושא: "הנה אנחנו מְאֻלָּמִים" – עושים הכל כְּאֻלָּמִים, לא יפתחו פה. לאשר על דבר היוונים אשר בימי חשמונאי ובניו בקשו לכבות גחלת ישראל הנשארת, הנודע מזכר הנס אשר אנו עושים ימי חנוכה אלו להודות – אמרתי להעביר דְבוּרֵי היום על קצת תשובה לשאלה הנזכרת. ובעודינו מאלמים אלומים מאשר ראינו על ככה בשדה הכותבים ורבותינו ז"ל ובקוצר רב, כי על כן אקראם "אֻלָּמִים" – הֵיוּ נֹא בחסדכם כְּאֻלָּמִים, כל אחד כשומע ואינו מדבר, "כי הנה קמה אֻלָּמֵת" להתחיל "וגם נִצְבָּה", בעזרת הַמְשִׁיחַ אֻלָּמִים, ברוך הוא.

על כן, האומה הישראלית – אשר צפה הקב"ה כי רוב עתה וימיה יימשכו בהכרח ביסורים וצרות, כי על רוב פשעיה ומעלליה תלך שבי לפני צר יותר מפעם אחת – הקדים להרגילה בכלל ופרט לִיסְרָה בעוני הממון ויסורי הגוף. כמו שאמרו ז"ל בפרק קמא דעבודת אלילים (ד ע"א): "אמר רבא: מאי דכתיב (הושע ז, יג) 'ואנכי אפדם, והמה דיברו עלי כזבים' – אני אמרתי אפדם בממונם בעולם הזה, כדי שיזכו לעולם הבא, והמה דיברו עלי כזבים. והיינו דאמר רב פפא משמיה דרבא: מאי דכתיב 'ואני יסרתי חזקתי זרועותם ואלי יחשבו רע' – אני אמרתי איסרם ביסורין בעולם הזה כדי שיתחזקו זרועותיהם לעולם הבא, ואלי יחשבו

רע". ברור הוא שהמימרא הראשונה על הממון, והשנית על הגוף; ושתיהן כאחת לומר שרצה הקב"ה ליסרן באלה, כדי שיורגלו ולא יבעטו בצרות, ויזכו ויתחזקו לעולם הבא. ובפרט עוני הממון, ראה ה' להנהיג בו ישראל הרבה, למען חסדו, שלא להרבות ביסורי גוף הקשים.

[...] על כן בתחלת פְּלִלוֹת ישראל, כשהתחילו לפרות, גזר עליהם גלות מצרים – אשר היה בלא חטא, לדעת רבים, ורק להרגילם בגלות. וכן הליכתם במדבר, והנמשך. וזהו שאמר משה רבנו ע"ה, פרשת עקב (דברים ח, ב-ה): "וזכרת את כל הדרך אשר הוליכך ה' אלהיך זה ארבעים שנה במדבר, למען ענתך לנסתך לדעת את אשר בלבבך התשמר מצוותי אם לא. ויענך וירעבך וגו', כי כאשר ייסר איש את בנו" וגו'. ויש לשאול: למה יספר לישראל שהולכים במדבר ונתן להם עינוי, וירצה שיתחילו לו בכך, אף על פי שעשה להם נסים? לא יוליכם, ולא יצטרכו לזה. ומה הכניס דבר יסורין לכאן, באמרו: "כאשר ייסר" וגו', עודנו מדבר בטובות? ומאי "לנסתך וגו' התשמור" – מתוך העינוי ידע אם ישמרו מצוותיו? והרצון בכל זה: כי היטיב להם בכל העינויים האלה להרגילם בצרות; וידע בזה שכשיהיו בגלות ארוך, ישמרו מצוותיו ולא יפרקו עול מפני העינוי.

ולכן אמרתי בנושאי: "והנה אנחנו מאלמים אלמים בתוך השדה" – אנו, בגליותינו אלה, כקוצרי חטים – אשר יכם שרב ושמש, ונהוגים בכך; לא יִחַלו ולא ימותו בזה. "נאמנים פצעי אוהב" (משלי כז, ו) אשר הכה ה' את עמו מאז מקדם, להקל מעליהם הצער. אכן, מטעם אחר, גם כן לטוב להם, נתן להם טובה לפעמים; אשר יתבאר בחלק השני מהדרוש בעז"ה.

"האל תמים דרכו" (שמואל-ב כב, לא) לא חפץ, למען צדקו, לעזוב תמיד בכל עת העם הזה, ישראל, במשך הצרות, עד אשר לא ידעו מה הוא גדולה ומלכות, נחת והשקט, ויטיאשו מלבוא מעולם במעלה המוכנת להם אם יחכמו לעשות רצון קונם. כי על כן נאמר ביעקב (בראשית מה, כו) "ויפג לבו כי לא האמין", ובראותו יוסף אמר (שם מו, ל) "אמותה הפעם אחרי ראותי את פניך". כי להיותו כל כך מורגל ברע, לא היה אצלו מן האפשר שתבוא עליו טובה גמורה. לכן, לקבוע ה' אמונה שלמה בלב ישראל כי באחרית הימים יגאלם, ודשנים ורעננים יהיו – כשם שהרגיל ביסורין, הרגילם גם כן בהטבות ונחמות.

[...] וזה טעם עשותנו חגים ומועדים לזכר גאולתנו, עם היותנו עדיין משועבדים, כמו ששואלים על דברי המגיד 'עבדים היינו לפרעה במצרים' – ואכתי עבדי אנן! אבל הרווחנו ברוב גאולותינו קניין תקוות גאולה העתידה.

[...] והיה זכר נס חנוכה ותשועה זו, כאחד מהם וגדול מכלן. כי בו הראינו לדעת כי הן בעוד בית המקדש על מכונו חֲרֻבוֹהוּ וטמאוהו, וכמעט פָּלוּ שארית ישראל; וה' הושיעם ועשה להם נס – יורה יורה ידין ידין גאולתנו ופדיון נפשנו מגלות הזה הארוך בפרטות.

והביאני להתבוננות זה, השם של 'חנוכה' – שלדעתי, הוא מלשון "חנך לנער" (משלי כב, ו). כי היה הרגל וחינוך לגאולה שלא יהא אחריה גלות, במה שקמו אלה היוונים נגד הגוף והנפש והמקדש והשיגו מאַוִּים זמן מה, הצילם ה' שלא בדרך טבע.

אך הראוי להעלות על לב כי לא נקבע הזכר על ההצלה, אלא על נס השמן שנתוסף שבעת ימים על יום אחד שהיה בו להדליק. כי הוא נר חנוכה, והמתנגד אותנו בתוחלת טוב. יען לא היה אפשר להראות משל על גלות זה הארוך, אם לא באורך זמן; והראהו בשמן, להגיד כי כאשר נראה שלא יהיה עוד שמן בנר ישראל, ויתקרב לכבות, אז יש בו להדליק ולהאיר שבע פעמים יותר מן הנראה. והוא מספר לקוח על רבוי מופלג, כנודע (רשב"ם, ויקרא כו, יח).

וזהו מחלוקת בית שמאי ובית הלל בהדלקת הנרות הללו (שבת כא ע"ב): שבית שמאי אומרים 'פוחת והולך' – להורות שמִזְכֹּר נס זה תהי לנו תקווה, ושזמן מהגלות פוחת והולך; ובית הלל אומרים 'מוסיף והולך' – שממנו נקוה שאור הגאולה מתקרב ובא. וזהו שאמרו (שם): "טעמיהו דבית שמאי – כנגד ימים היוצאין; טעמיהו דבית הלל – כנגד ימים הנכנסים". והכוונה, אחת היא.

[...] סיכום הדרוש

ולמען לכת אחרי הקוצרים, הנה אנחנו מְאֲלָמִים אֲלֻזִּים מאשר קצרנו, בקצור. ומאשר אמרנו: כי הנגזר לחיות עני, היה ראוי להוֹלֵד כך, כמו שאמר שלמה המלך ע"ה: "לב נבון וגו' כל ימי עני רעים" וגו'.

סיום הדרוש

והנה אנחנו מְאֲלָמִים אֲלָמִים בתוך השדה, ועיפים ונרדפים, ששזפתנו השמש. צדקה ומרפא עֲשֵׂה נא עמנו, ה', כאשר אמרת על ידי משיחך (תהלים קכו, ו): "הלוך ילך ובכה נשא משך הזרע, בא יבא ברנה נשא אלמתיו" – יבכה הזרע, כי לא יוכל להתממה משך זמן הזרע עד האסיף. אמנם, עם היותו רובץ תחת משא השבלים, ירנן אחר כך, כי יודע לחבוט חטים. מהרה החישה מפלט לנו לשאת האלומות האלה, ונשא ברכה מאתך בביאת משיחנו ובנין בית קדשנו ותפארתנו במהרה בימינו. אמן, כן יהי רצון.

ה. רבי יהונתן אייבשיץ'

'יערות דבש' דרוש ח – לז' אדר שנת תק"ה

[...] 'והא איכא חנוכה? – ניתן ליכתב קאמינא', יש לפרשו בשנבין מה שאמרו במדרש (ילקוט שמעוני תהילים רמז תתנ"ה) 'תכתב זאת לדור אחרון ועם נברא יהלל י-ה', שעתידיים ישראל לעשות תשובה ויהיו בריה חדשה, מה ענין זה, להך 'תיכתב זאת לדור אחרון'? אבל יובן במה שכתוב בנס דחנוכה, כי מה היה הנס, הלא לא נעשה בו דבר מה שהוא מפלאות הטבע וסדרן של עולם, כי אם גברו מעוטי חשמונאים ליוונים רבים, מקרה הוא זה במלכויות הלוחמים, ושכיח שמעוטים, אם הם גבורים ואבירי לבב, לא יחתו מקול מלחמה והגפת תריסין, ינצחו לרבים רכי לבב, ואין לך דור ממש שלא ימצאו מלכים אשר הם במתי מעט, וכובשים למלכים שיש להם חיל רב.

אבל האמת עיקר הנס שהיה בחנוכה, כי בכל צרות שבאו לישראל, בצר לישראל ושבו אל ה' בכל לב, ויצעקו אל ה' וירחם עליהם ויושיעם, אבל בגלות אנטיוכוס ימח שמו, גלו ישראל בעון הפריצים ומלשינים וכדומה, והם פקרו ולא שבו אל ה' כלל. ועיין בספורי יוסף בן גוריון כמה רעות עשו ישראל אז, והם היו סבה לביאת יוונים לארץ ישראל, והם לא שבו ועמדו במרדם כנודע, ועדת החסידים אשר היו עם מתתיהו ובניו, הם לא היו מעולם בעדת החסידים. ואם כן אין זה מגדר להושיע לישראל, רק ה' חס על עמו והושיעם אפילו בלי תשובה כלל, וזהו הנס שהוא כנגד חוק האלהים, וכביכול ה' לא יעוות משפט חלילה, ואז הושיע לישראל בלי תשובה נגד משפט ה', וזהו בגדר נס גדול נפלא שיעשה ה' דבר בלתי תשובה. ולכך לא ניתן ליכתב, כי כביכול הוא בגדר כבוד אלהים הסתר דבר, שעשה ה' דבר נגד נימוס אלהות ומשפטי ה'. ולכך אמר הכתוב (תהלים קב, יט) תכתב זאת לדור אחרון, ולמה יהיה נכתב, כי עם נברא יהלל יה, ופרש המדרש, דיעשה תשובה, ואם כן שפיר יש לכתוב אותו, אבל אם ה' עושה נס בלתי תשובה אי אפשר לכתוב.

ה. 1. 'יערות דבש', ירושלים תש"ס, עמ' רכט-רל.

'בזמן הזה' של רבי יהונתן אייבשיץ קשור לאופיו המיוחד של הנס – 'רק ה' חס על עמו והושיעם אפילו מבלי תשובה כלל', מצב מיוחד שנותן תקווה גם להווה.
רבי יהונתן אייבשיץ נולד בפינשטוב בפולין בשנת ת"ן (1690) בערך ונפטר בשנת תקכ"ד (1764) באלטונה. היה רבה של מיץ (בתקופה בה נאמרה דרשה זו), ואחר כך רבה של אה"ו – אלטונה, המבורג, וונדיסבק, מהקהילות המרכזיות באשכנז. עסק בהלכה ובקבלה. 'יערות דבש' הוא ספר דרוש שיצאו לו מוניטין.

ו. רבי שמעון סופר¹

'מכתב סופר', דרוש חמשים וחמשה [דרוש לכבוד המלך, ח' לימי חנוכה תרכ"ז לפ"ק]²

"ויגש אליו יהודה ויאמר בי אדוני ידבר נא עבדך דבר באזני אדוני", ואיתא ברבה (בראשית רבה, פרשה צג ו) "אין ויגש אלא הגשה לתפלה, שנאמר ויגש אליהו". הנה נראה ממדרש שיהודה נגש בתפלה לה'. ונראה לי שהמדרש דרש כן מכפל 'אדוני', ועוד מה נתינת טעם 'כי כמוך כפרעה', אמנם יצדק מאד בעזה"י על פי מה שמצאנו בדניאל (ב, לז) כשדבר עם נבוכדנצר "אנת מלכא מלך מלכיא", היה בלבו על מלכות שמים ותאומים בדברו (כמ"ש רמ"ע במאמר אכ"ת ח"א סי' ז), והכא נמי אמר 'בי אדוני' כלפי מלכות שמים, "ידבר נא עבדך דבר באזני אדוני" כלומר יהי עם פי בעת הטיפי שאדבר דבר שיכנסו לאזני האדון הזה. והנה באומרו בי אדוני עיניו לשמים וכפיו פרושות לשמים, והיה כמתרץ עצמו לפני יוסף מה מקום לתפלה זו, הלא בעל בחירה אנכי ואין הקב"ה משנה את הבחירה ואם אני אאטום אזני משמוע דבריד ואקשה לבי, הישלח ה' מלאכו להפוך לבבי, לזה אמר כי כמוך כפרעה, ולב מלכים ושרים ביד ה' לכל אשר יחפוץ יטנו.

1. 'מכתב סופר', ירושלים תשל"ט, עמ' עב-עג.

בדרשה זו אין אזכור מפורש של חנוכה, אך היא נאמרה ב'זאת חנוכה', ולכן היא עוסקת בפסוקי ההלל ובפסוק 'הוציא את האבן הראשה', הלקוח מהפסרת שבת חנוכה. 'בזמן הזה' של רבי שמעון סופר כרוך בהכרה עמוקה של המצב הגלותי. המצב בגולה מחייב רכרה בשלטון וההתבדלות מן הגויים חייבת להיות כרוכה בענווה וחוסר התבלטות. מבחינות רבות זהו היפוך של המצב החשמונאי המבליט את הלאומיות. רבי שמעון סופר היה בנו של החתם סופר. נולד בשנת תקפ"א (1821), ונפטר בשנת תרמ"ג (1883). היה רבה של קראקא 22 שנה, ושם נאמרה דרשה זו.

2. [הקטע הבא מופיע בהערות שוליים במקור] אודות הדרוש הנוכחי, ראיתי ברשימותיו של מו"ה הרב ז"ל וזה לשונו: "כשנתן הקיסר החירות ומרן אאמור"ר זצ"ל היה עצור בחדר המיטות ומטעם הממשלה היו חוגגים בכל המדינה את היום הזה ובבית תפלתם לכל העמים קדשו עציה, וכן בבית הכנסת הישנה בקראקא. בעת ההיא הייתה קראקא מרכז ומושב שרי המדינה ובימי חנוכה באה הפקודה לדרוש, והוכרח לעזוב מיטתו, בכל תושפת כוח ובלוי הכנה עלה על הבימה קבל עם השרים ושרי הצבא. כולם נקבצו לחוג חג התודה אשר יקריבו בני ישראל, כי להם נגע בראשונה חוק החירות ושינוי הזכויות לכל אזרחים. בזיכרוני פתח דבריו היה שזה עתה קם ממיטתו אשר לא עזב כמה שבועות בפקודת הרופאים ופתאום באה הפקודה לקדש היום הזה ליום מועד ולא הכין עצמו כיאות לעניין נעלה ונשגב כזה, אך לאדם מערכי לב ומה' מענה לשון, ואלה אשר אך בפייהם ובשפתם יכבדו את המלך ולבם לא נכון עמם והמה אחת בפה ואחת בלב ידברו, עליהם להכין לשונם ולשקול אמרי פיהם ולשקול כל הגה היוצא מפייהם שלא תגלה לשונם הטמון בחביון נפשם כי הלשון קולמס הלב, לא כן איש אשר אך אהבת המלך תמלא חדרי לבו מאז ומעולם, זה לא צריך להכנה, רק אומר ככל אשר ישפיע לבו ללשונו, כי רחש לבו אך טוב, אומר מעשיו למלך, ולשונו עט סופר מהיר תגלה קבל עם ממה שימלאהו לבו", עד כאן לשונו.

הנה כי כן רבותי אנחנו הנקבצים פה היום בבית הכנסת הקדוש לתת תודה למלכינו החסיד על אשר השקיף עלינו לטובה להרים מעפר קרנינו לתת לנו חירות בארץ ככל האזרחים לא נגרע מהם דבר, אך לא יליז מעינינו ההודות וההלל לה' אשר הטח לב המלך ושריו עלינו לטובה, כי אך בזאת נאות לשמוח בטובה זו, אם יהיה ה' וחסדו נגד עינינו, ולא תביאנו החירות הזאת ח"ו לסור מדרכי ה' ותורתו ומדרכי אבותינו הקדושים. דעו נא אחי ורעי כי לא דבר קל הוא זה, וניסיון גדול מנסנו ה'. גדול ניסיון העושר מניסיון העוני, כאשר עינינו ראו כמה ניסיונות שמדות וגזירות אשר עברו על אבותינו, כל העמים היום בקראם כאשר יראו כן יתמהו יכירו ויאמרו אמת כי לולי ה' שהיה לנו לא יכולנו לעמוד בכל אלה. אבל בעוונותינו הרבים ניסיון העושר מעטים המה אשר עמדו בו, וחולשתנו זאת חרפה היא לנו בפי כל העמים, באומרם יאה עניותא לישראל, בפרט השתנות הקצוות מן הקצה אל הקצה, יזיק מאוד בכל העניינים. ועל זה אמר שלמה המלך ע"ה (קהלת ב, יג) שיש יתרון החכמה מן הסכלות כיתרון האור מן החושך. רצה, ההיזק להיוצא מן הסכלות אל יתרון החכמה כמו ההיזק יתרון האור מן החושך. ואולי גם לזה אמר (משלי ל, ח) "ראש ועושר אל תתן לך", מתחלה ראש ואחר כך עושר, כי הדילוג מן העוני אל הפלגת העושר יזיק לנפשו.

לזאת עצה היעוצה מה שאמר שלמה המלך עליו השלום (קהלת ז, יב) "ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה", שיסתכל ביום טוב אל יום רעה אשר היה, ויחיל תמיד פן ח"ו עוד יחזור גלגל הראשון עליו. והעיקר שיהיה תמיד לנגד עיניו כי הכל מיד ה' עלינו והשגחה הפרטית, הן כל הרעות אשר חלפו עלינו באלף החמישי וכמו כן הטובות באלף השישי – וגם לא נשכח כי כבר היה לעולמים וכולנו אנחנו פה מגורשי שפניא [ספרד] אנחנו וקודם הגירוש היו היהודים שם ברום המעלה והיה להם חירות שלימה עד ששרי המלכות היו יהודים, מה גרם להם שגורשו משם, על כי שכחו את ה' ותורתו ואמרו כוחנו וחכמתנו היא שעמדה לנו, לא נתנו תודה לה' אך לבני אדם ונתגאו בעשרם, קראו בספר 'שבט יהודה' ובספר 'אור החיים' להגאון מו"ה יוסף יעב"ץ זצ"ל, קחו משם מוסר השכל, כי שם יתנה צדקת ה' ומשפטו, צדיק הוא ה' כי פיהו מרינו אחרי אשר נתננו ה' לרחמים בעיני מלכי שפניא ופורטוגאל, רם לבבם, ואמרו כחנו ועוצם ידינו בחכמה עשה לנו כל הכבוד הזה, עזבו את ה' ומאסו בתורתו, חבקו חיק נכריה חכמת הפילוסופיא, עיין שם שהאריך.³

לזאת אני אומר לכם בינו נא זאת עמי ולאומי, שימו לבכם לכל הדברים האלה אשר אנכי דובר לאזניכם היום הזה, לטוב לכם ולבניכם כל הימים אשר אתם חיים בין העמים. אם מצאנו חן בעיני המלך והשרים להכירנו כאזרחי הארץ, עלינו לדרוש טוב הארץ ותועלתה כתושבים אזרחים, אך נהיה בעינינו כגרים, לברוח מן השררות וההתנשאות. ושלא לפסוע על ראשי עם הארץ, אמנם עלינו להראות סימני הכניעה והגרות ביותר לפני המון עם הארץ, ולוותר נגדם ממה שהורשה לנו מטעם המלך וגדוליו (כי לא עם בינות הוא כתבונת המלך והשרים הגדולים), בקשו צדק בקשו ענוה, הביטו אל אברהם אביכם, זכרו מאמרו אל בני חת, בקנותו אחוזת קבר, 'גר ותושב אנכי עמכם', הביע להם הכרת טובה שהכירו גר בארץ

3. במקור מופיעה כאן הערה המפנה את הקורא לדברים דומים שמופיעים בשו"ת 'חתם סופר' (ח"ו סימן 19), אביו של רבי שמעון סופר.

נכריה כתושב, אנכי גר ועמכם אני תושב – וישתחו לעם הארץ, הראה סימני הכנעה להמון העם. אם אמנם חורי הארץ ונשיאיה כבר נשאוהו למעלה ראש וכבר הורו בפייהם לאמור 'נשיא אלקים אתה בתוכנו' – הוא לא נמנע מהשתחוות לעם הארץ, בדרך ענוה כגר לאזרחי הארץ.

וכן אחז צדיק דרכו, הוא יוסף הצדיק במקום גדולתו וכי הוא מושל בכל ארץ מצרים, ומבלעדו לא ירים איש את ידו וכל דברי המלכות נחתכים על פיו, שם ענותנותו, ולא הרהיב בנפשו עוז לשלוח עגלות להביא את אביו ואחיו אליו, בלתי מצוות המלך עליו אחרי הבקשה ממנו, כאשר כתוב לפנינו בפרשת השבוע, 'ואתה צוית זאת עשו קחו לכם בארץ מצרים עגלות', וגם לא נתן לאחיו אחוזת נחלה בארץ כי אם על פי המלך ומצוותו עליו ככתוב בפרשה, וגם וויתר הרבה ממה שהורשה עליו, כי פרעה אמר 'ואתנה לכם את טוב ארץ מצרים ואכלו את חלב הארץ', והכתוב מעיד 'ויכלכל יוסף את אביו ואת אחיו לחם לפי הטף', הרי שצמצם לתת להם רק ההכרחי, לחם לפי הטף, לא מטוב וחלב הארץ העולה על שולחן מלכים. המלך אמר 'ואם ידעת ויש בם אנשי חיל ושמתם שרי מקנה על אשר לי', והוא לא שָׁמַם שרים בכל הארץ אם אמנם כולם אנשי חיל היו בחכמה בנוי בגבורה ובעושר, והם גם הם צמצמו דירתם בארץ גושן, רק יוסף לבדו ישב בארץ מצרים עיר הבירה מושב המלך והשרים. וכן העיד הכתוב בתחילת פרשת שמות, 'את יעקב איש וביתו באו', ופורט שמות כל השבטים, ומסיים 'ויוסף היה במצרים', פירוש כולם היו דבוקים ונטפלים אל אביהם הזקן יושב בישיבה על התורה והעבודה בארץ גושן, כאשר היו באמנה אתו בארץ כנען.

[...] וכן אני אומר היום הזה גדול הניסיון הבא לקראתנו, לנסות אותנו אם נעמוד בניסיון העושר בין העמים ולא נשכח את ה' ולא נעזוב דרכי תורתו ויראתו, כאשר עמדו אבותינו בניסיון העוני הגזירות והטלטולים.

על כן נא אחי ורעי איש אל רעהו יאמר חזק ונתחזק, נציב לנו ציונים, שלא נשכח הימים הראשונים, יודיעו אבות לבנים, ועליהם לבניהם יספרו, למען דרכיהם יישירו, וחסדי ה' וטובו מנגד עיניהם לא יסורו, יודו לה' חסדו ותהלתו ישירו, 'אודך כי עניתני ותהי לי לישועה', אודך וגו', 'אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה', אבן וגו', 'מאת ה' היתה זאת היא נפלאות בעינינו', מאת וגו', 'זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו', זה וגו', 'אנא ה' הושיעה נא', אנא וגו', 'אנא ה' הצליחה נא' אנא וגו'. ואומר שבכפילות הפסוקים האלה, רמוז לנו כל מה שאמרנו בדרוש הזה, ואבאר בקצירת אומר. 'אודך כי עניתני ותהי לי לישועה', פירוש אודך על מה שמתחילה עניתני ואחר כך היית לי לישועה, שעל ידי זה אודך כי עניתני ותהי לי לישועה, פירוש לולי שעניתני תחילה לא הייתי בא לכלל הודאה, כי לא הכרתי טוב ה' וחסדו והייתי אומר כוחי ועוצם ידי עשה לי את כל החיל ואני בשלוי בל אמוט לעולכי, ולא הייתי זוכה למעלה זו שאכיר טובך ואודך, עכשיו אני נותן הודאה על ההודאה. ואמר 'אבן מאסו הבונים', אבן ישראל אשר מאסו בה בוני העולם היתה אחרי המיאוס לראש פינה, וכופל ואומר כמזכיר, דע כי אבן מאסו הבונים כבר היתה לראש פינה בימים קדמונים טרם מאסו בה הבונים. 'מאת ה' היתה זאת היא נפלאות בעינינו', מאת ה' היתה זאת, מודיע לנו סיבת המיאוס אשר מאסו בה הבונים אחרי היותה לראש פינה, וזה הוא כמו שאמרנו, לפי שזאת שהיתה לראש פינה היה בהשגחת ה' וחסדו אשר לב המלכים והשרים עליהם לטובה, אבל אנחנו לא הכרנו טובו ובהעלמת עין היה ממנו כי מאת ה' זאת לנו. והיינו דקאמר 'מאת ה'

היתה זאת היא נפלאת בעינינו, מאת ה' היתה זאת, ויהיה טעם 'נפלאת' הראשונה מלשון העלמה, כמו 'כי יפלא ממך דבר', שהיה מכוסה ונעלם בעינינו כי מאת ה' והשגחתו היתה זאת, אך נפלאת היא, האבן היתה לפלא בעינינו, שתלינו גדולתה בעצמותה והיינו מתפלאים ומתמיהים עליה כמה גדול כח אומה זו אבן ישראל להתנשא למעלה ראש, הוציא אבן ראשה תשואות חן חן לה, מחכמתה ומרב תבונתה רוח הזמן נשאה על גפי מרומי קֶרֶת. ואמר 'זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו', פירוש אמר כמתמיה זה היום אשר ה' עשהו ויכוננהו לטוב לנו היתכן שנשמחה בו כהיום, לאמר יומא קגרים, הזמן מפזז ומכרכר לפנינו – לא כן ראוי לנו, אך זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו בהקב"ה, כי לו נאות תהילה.

ונאמר אנא ה' הושיעה נא והרם מעפר קרנינו והטה לב המלך והשרים עלינו לטובה, אנא ה' הושיעה נא שלא נבעוט מרוב טובה ולא נלכד בשחיתות יצר הרע חלילה, אנא ה' הצליחה נא את מלכנו החסיד, בכל אשר יפנה יצליח יאריך ימים על ממלכתו, כאמור לדוד 'מים על ימי מלך תוסיף שנותיו כמו דוד ודור'. פירוש 'שנותיו כמו דוד ודור', לפי שבאריכות הימים משתנים העניינים מתפלל בעד המלך שיהיו שינוייו במועצות ודעת כראוי לכל דור ודור כפי עניינו, והיינו שנותיו יהיו כמו דוד ודור, לכל דור ודור כראוי לאותו הדור – אנא ה' הצליחה נא ארצות מלכנו ותושביה, בימיו ובימינו הושע יהודה וישראל ישכון לבטח ובא לציון גואל במהרה בימינו ונאמר אמן.

ז. הרב יצחק ניסנבוים הי"ד¹

המלחמה עם יוון

בשוב ישראל מבבל לארצו שמע מפי הנביא: "לא בחיל ולא בכח, כי אם ברוחי" (זכריה ד, ו), וישם לו את הדברים האלה לקו לדרכי חייו החדשים. לא בנה לו מבצרים, לא סידר לו גדודי חיל, לא הגדיל כוחו ולא השגיא חילו, אך שם כל מעייניו לחזק את רוחו בקרבן, להגדיל תורתו ולהפיצה בין כל שדרות העם ולהשגיא את כל קניניו הלאומיים, שפתו ותולדתו.

ישראל העלים עין מכל הנעשה סביבו ויפנה את כל מבטו ויחדרו פנימה, ויאדיר כחותיו הרוחניים ויעש את תורתו לעצם מעצמותיו, לנשמתו בקרבן. סביבו "המו גוים, מטו

1. התפרסמה בספר 'דרשות לכל שבתות השנה והמועדים', ורשה תרס"ח, ואח"כ כונסה ב'מועדים', ירושלים תשמ"א, עמ' 119-125, 146-147.

'בזמן הזה' של הרב ניסנבוים כרוך בהכרה לאומית. 'מלחמת החשמונאים... השיבה לנו את כבודנו בעיני עצמנו'.

הרב ניסנבוים (תרכ"ח-תש"ב, 1868-1942), ממנהיגי המזרחי במזרח אירופה לפני מלחמת העולם השנייה, הוגה דעות ודרשן, היה הדרשן היחיד בוורשה שדרש בעברית! נרצח בשואה.

ממלכות" והוא יושב שליו בארצו, עובד אדמתו ולומד תורתו. הזרם הכללי הגיע גם אליו. הוא יצא מרשות פרס ויכנס לרשותה של יוון, עבר מיד ליד, מממלכת מוקדן למלכות מצרים, אך הזרם הזה כמו נגע רק בגופו ולא בנשמתו של רוב העם, התפתחותו הפימית על פי תורתו ובתורתו לא נפסקה.

מי נביא ויודיענו מה היתה תוצאת התפתחות טבעית כזו, לו הלכה ונמשכה בדרכה שסללה אז, אך 'מה שאירע לאבות אירע לבנים'. יעקב השתמט מלבן ומעשו ונפל בידי בניו, וגם אז, לא מידי מלכי מצרים ומוקדן נפתחה הרעה לעמנו, כי אם מאת בניו. רוח יוון חדרה אל נאות יעקב ותשב לה שבי. נמצאו בני ישראל שהתמכרו אל רוח ההוללות המשובה של היוונים ויחלו להלחם את רוח ישראל. הרוח העושה את אלוהיה כבני אדם, וגדול כוחם של חרשיה לדמות יוצר לצורה, נגשה להשליך נעל על זו הרוח, העושה את אנשיה כאלהים וגדול כוחם של נביאיה לדמות צורה ליוצרה. אלה, שאיליהם נדבקים במ לעשות ככל מעשה תבל וזימה כמותם, ערכו מלחמה מול אלה הנדבקים באלקיהם לעשות טוב וחסד, להתנהג ברחמים וחינה כמותו, והמלחמה המוסרית והרוחנית נפוצה.

אך לו היתה המלחמה הזאת רק 'מלחמת הרוח', רוח יוון ברוח ישראל, מלחמת הדעות וההשקפות, כי אז לא היתה כל סכנה נשקפת לתכונתו העצמית של עם ישראל. רוח ישראל בודאי היתה יוצאת מן המלחמה הזאת וזר נצחון על ראשה, כשם שנצחה אחרי מאות שנים את זו הרוח של רומא – יוון. רוח ישראל באידאליה הרוממים לא תכנע לעולם תחת החמירות הגסה, שרוח יוון ורומא מלאה ממנה. היא היתה לוקחת מאויבתה את כלי זינה היפים והטובים והתלבשה בהם, ובזה היתה מגדלת עוד יותר את כוחה, לא רק להלחם מלחמת מגן, כי אם גם לצאת למלחמת תנופה, להכריע את כל העולם תחת השפעתה. אבל ה'מתיוונים' האלה, בהרגישם כי אין כח ברוחם לעמוד מול הרוח הישראלית החזקה ממנה, קראו את האגרוף לעזרתם ויקראו את גדודי יוון לבוא לנעוץ חרב בבית המדרש, להכניע ביד חזקה ובחרב שלופה את רוח ישראל, הסוגרת את הדרך לפני רוחם. הגדודים באו, ונהרי נהרי דם החלו לשטוף בין הרי יהודה. אז הוכרח ישראל לעזוב את תכנית חייו, שהתווה לו נביאו, להשתמש גם הוא בחיל ובכות, למען הגן על רוחו, על תורתו השרופה, ועל מקדשו שנטמא. אז כתתו בני ישראל את אתיהם לחרבות ואת מזמרותיהם לחניתות. עובדי אדמה היו לבעלי מלחמה, וכהני ה', מורי העם, למצביאי צבאות ושיבו מלחמה שערה. בקול קורא: 'לה' הישועה' התנפל יהודה המכבי וגדודיו הקטנים על חיל יוון הרב והעצום וילך מהיל אל חיל, עדי נראה אל אלהים בציון, עדי עמדו רגליו בשערי ירושלים.

הנה הוא עובר, הגיבור היהודי, על פגרי החללים השטוחים לרבבות ברחובות העיר ובחצרות המקדש, להוציא את הצלם מהיכל, להרוס את המזבח המגואל בדם וחיר, ולטהר את בית ה'. הנה הוא צועד ברוב כוחו וקול העם נשמע ברעו, קול תרועת שמחה נשמע מכל עברים. אך מדוע זה ענן כבד רובץ על פני הגיבור הנערץ הזה, שהשיג את מטרתו? לא קול ענות גבורה שומעת אזנו, לא קול התרועה של העם חודר ללבו, קול אחר קורא לו ממעמקי לבבו, הוא קול הנביא, הקורא לגיבור ישראל הראשון, לדוד בן ישי: "דם לרוב שפכת...לא תבנה בית לשמי" (דברי הימים-א כב, ח). ספק נורא אוכל פֶּעֶשׂ את לבבו, האם טוב עשה לשפוך דם רב, לצעוד אל מקדש ה', אשר קול ברזל לא נשמע בהבנותו, על פגרי בני אדם?

האם יכול הוא לשמוח על נצחוננו, אם נצחון זה עלה בחיי רבבות אנשים, שנפלו מתים על שדה קטל, ובחיי רבבות משפחות, שנשארו אומללות לכל ימי חייהן? האם יכול הוא לקבוע את ימי הנצחון לימי חג לעמו? הוי, ספקות נוראים מאד!

אבל הנה טיהרו את המקדש, בנו מזבח חדש, טהור, צריכים להדליק את המנורה – ואיננה. מצאו שבעה שפודים, תיקנו מנורה פשוטה, ואין שמן. מצאו רק פך אחד ובו שמן רק לנר אחד וללילה אחד. עמדו וחילקו את השמן לכל שבעת הנרות והדליקום. אין זוהר מזהיר להרהיב את העיניים, אבל השלהבת מחממת את הלב ושופכת רוח שמחה בקרבנו. סוף סוף החל נר ישראל לדלוך. שמח הלב, שמח ורועד ונוגה. עוד מעט ואפס השמן בנר וכבתה השלהבת וחושך ישוף את מקדש ישראל. עוד מעט ואפסו הכוחות האחרונים של מת-מספר הגיבורים, וגבר האויב ונר ישראל יכבה. ועוד הפעם ימי חושך יבואו לישראל, חושך ואבדון לאומה המפרפרת בין החיים והמוות...

רועד, רועד הלב וענן תוגה הולך ופורש מעל פני ראש הגיבורים, המטהרים את המקדש והמדליקים את נר ישראל. עוד רגע, עוד רגע ויתם השמן. עוד רגע, עוד רגע ויתר הלב ממקומו...

אבל מה זאת? כבר עבר חצות ליל והנרות עודם דולקים. שעה אחרי שעה עוברת, השלהבת בהירה ומזהירה והנרות מלאים שמן...

הקול הולך ומתפשט בכל העיר, ההמון הולך וגדל, כולם עומדים משתוממים למחזה הנסי הזה. הלב פועם, הוא מתמלא תקווה: נר ישראל לא יכבה עוד, האויב לא יגבר! עד שיתם שמן זה יבא שמן חדש. גיבורים חדשים יקומו לישראל והוא יושע מכל צרותיו...

אז החלה השמחה האמיתית. אז הבינו הגיבורים, כי טוב עשו במלחמתם, מן השמים הסכימו על ידם, כי אמנם באה העת להגן על הרוח דווקא בחיל ובכוח. לכל זמן, ועת לכל חפץ תחת השמים. נס פך השמן היה להם לאות מן השמים, כי מלחמת מצווה נלחמו את היוונים, ולשנה הבאה קבעו את הימים האלה לימי שמחה בהלל והודאה. לא את 'ימי הנצחון' על אויביהם קבעו לחג, כנהוג בכל העמים, הימים האלה גם אינם נודעים לנו מתי היו, כי אם את 'ימי ההכרה' כי 'החיל והרוח' שהמכבים הראו היו ב'רוח', ברוח ה' צבאות.

את הרעיון הזה חפצו חכמינו ז"ל להבליט ושאלו: "מאי חנוכה?" וענו: "כשנכנסו יונים להיכל טימאו כל השמנים שבהיכל וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן, שהיה מונח בחותמו של כהן גדול ולא היה בו אלא להדליק יום אחד. נעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים, לשנה אחרת קבעום ועשאו ימים טובים בהלל והודאה" (שבת כא ע"ב).

גם חז"ל ידעו היטב את גבורת החשמונאים ואת נצחונותיהם הגדולים על גדודי יון העצומים. אבל אם את ימי הנצחונות האלה אנו חוגגים – "מאי חנוכה"? מדוע קבעו את החג ביום כ"ה כסלו, ולא בימים שבהם היו הנצחונות? על זה באה תשובתם בדבר "פך השמן" וקבעו לחג האורים את הימים שבהם הכירו הכל, כי המלחמה הזאת הייתה מלחמת ה',

והנצחון – נצחון הרוח, נצחון היהדות. על מלחמה זו, שנלחמו בני לוי, שעזבו את תעודתם הנשגבה להורות משפט ליעקב וללמד תורה לישראל ויצאו לירות חצים בלב היוונים וללמד בני ישראל קשות, התפלל משה רבנו לפני מותו: "ברך ה' חילו ופעל ידיו תרצה. מחץ מתנים קמיו ומשנאיו מן יקומון" (בראשית רבה, פרשה צט ב).

יהודה המכבי יצא להציל את התורה מאבדון והאומה מכליון, ונצחונותיו אלה הם נצחונות נצחיים. את חופש העם והארץ אמנם אבדנו תכף, בנפול הגיבור הזה חלל על שדה המלחמה (ולדעת חוקרים אחדים נקבר מתחת להר נבו, מקום קבורת משה רבנו), באשמת ראשי העם, שהסתפקו בחופש הדת, בלי הבין כי בלעדי חופש העם והארץ אין גם חופש הדת. אבל על ידי מלחמותיו וגבורותיו עלה אחר כך בידי אחיו להשיג ולבצר ולהגדיל את החופש המדיני של עמנו על ידי דיפלומטיא, שסמכה עצמה על הכוח הגדול שהעם הראה בעת המלחמה. ואם סוף סוף באו הרומאים, שמשפחת החשמונאים הביאתם לארצנו, וגזלו ממנו את הפשתנו וארצנו עד היום הזה, אבל אומתנו, נשארה בחיים ותורתנו אתה היא רק הודות לנצחונות יהודה המכבי, שעל ידם היה עמנו במשך כמאתים שנה אדון לעצמו, ובתקופה זו קמו לנו אבות התורה, התנאים הראשונים.

כשם שנצחונות אלה הם נצחונות נצחיים, כן ימי החנוכה הם "ימים טובים" נצחיים לנו. "בטלה מגילת תענית, חנוכה לא בטלה" (ראש השנה יח ע"ב). אף כי אין אנו קוראים במגילתה, היא לא בטלה עד עתה ולא תבטל לעולם. "הקורבנות כל זמן שבית המקדש קיים הם נוהגים, אבל הנרות לעולם – אל מול פני המנורה יאירו" (במדבר רבה, פרשה טו ה), נרות חנוכה לעולם יאירו.

מלחמת אנטיוכס אפיפנוס בישראל הייתה המלחמה הראשונה בתולדות עם ישראל בתור עם בעל תורה מיוחדת. כל המלחמות שנלחמו הגויים עם ישראל מימות השופטים עד נבוכדנצר מלך בבל היו רק בעם בעל ארץ מיוחדת. הם חפצו רק לקחת את ארצו מידו ודבר לא היה להם את תורתו, ולו ישבו בארץ ההיא החיתי והגרגשי, היו נלחמים גם אתם. לא כן מלך יוון. לו הזניחו בני ישראל את תורתם, כי אז לא נגע בהם ובארצם. אז החלה המלחמה נגד דת ישראל והיא הולכת ונמשכת עד היום הזה ואוחזת גם עתה באלה האמצעים שאחז בהם אויב-דתנו הראשון.

הוא היה הראשון להעליל עלילות שווא על דתנו, ועלילותיו עדיין מתהלכות בקרב העמים בצורות שונות. הוא הוציא דיבה, כי מצא במקדש ישראל יווני אחד, שהיהודים פטמוהו להקריבו על מזבח אלהיהם; ומני אז מאמינים רבים, כי ליהודים דרוש דם אדם לצורכי עבודת דתם. הוא העליל, כי מצא בקודש הקדשים שלנו ראש חמור, שלו אנו עובדים ולפניו אנחנו כורעים; ומני אז מעלילים עלינו כל "ראשי חמורים", כי "עם החמור" אנחנו ושורש נשמתנו הוא המטבע. בעלילות אלה טמאו היונים באמת את כל השמנים שבהיכל, את כל קנייני רוחנו, ומי יודע אם לא נמצאו אז רבים גם בקרב היהודים ה"מתיוונים", שהאמינו לדברי פטרונו, שהכהן הגדול והבוגד הנורא מינילאוס אולי גם אישר את הדבר הזה ואולי גם החביא באמת יווני פטום בבית המקדש והעמיד ראש חמור בקודש הקודשים. אז באה מלחמת החשמונאים וטהרה את בית מקדשנו מהעלילות וטיהרה את עמנו

מחלאת האמונה בעלילות האלה, לפחות ידע ישראל את תומתו ובור דתו וירוק בבז בפני המעלילים.

התשובה היותר חזקה על עלילת החומריות הגסה של עמנו ענו אז חנה ושבעת בניה.

הנה הילד הקטן לא חפץ להשתחוות לפסל, לא חפץ לעבור על תורת אלוהיו גם למראי עין, אף כי טבעת זהב מונחת לרגלו. הקיסר (אנטיוכוס, לדעת רבים) מבקש ממנו: "מישדי לך גושפנקא וגחין ושקליה, כי היכי דלימרו קביל עליה הרמנא דמלכא", והאפרוח הקטן הזה עונה בגאון: "חבל עלך קיסר, חבל עלך קיסר! על כבוד עצמך כך, על כבוד הקב"ה על אחת כמה וכמה" (גיטין נז ע"ב) – והוא הוצא להורג. זו היא "החומריות" של עם ישראל.

מלחמת החשמונאים הייתה לא רק נצחון כלפי חוץ, כי אם עוד יותר נצחון כלפי פנים. היא השיבה לנו את כבודנו בעיני עצמנו. הכרנו על ידה את כוחנו הרוחני והמוסרי הגדול, טעמנו את פרי עבודתנו, שעבדו מיום שובנו מבבל לחזק את רוחנו, והכרנו לדעת את ערכו של הכוח הרוחני גם בעם. לכן קבל עליו עמנו לחוג את החג הזה ברצון עצמו, והוא נשמר בתוכנו עד עתה, ועתה, בעת ההתעוררות הלאומית, התעוררות ההכרה העצמית, החלו לחוג את החג הזה בהמון רב וברוב פאר והדר.

ואמנם יש לנו על מה לשמוח ומה לזכור בימים אלה!

מתתיהו בן יוחנן ובניו

כהן בהר מודיעית היה מתתיהו בן יוחנן. אבל זה לא היה כהן תרומות, המחזר על הגרנות לקבל חלקו בתרומות העם, כי אם כהן אמיתי, "מלאך ד' צבאות", שתורת אמת הייתה בלבו ועוולה לא נמצא בשפתיו. שפתיו שמרו דעת ותורה בקשו מפיהו ורבים השיב מעוון, ועל כן גם היה "איש נגיד ונכבד בקרב עמו" והתורה, שהפיץ ברבים, השריש קודם כל בביתו הוא, בלבבות בניו ובני משפחתו, ופה יצר לו מקור גבורתו.

ישיש מופלג היה מתתיהו, בשעה שבני בליעל מקרב ישראל יצאו להדיח את עם הארץ ללכת בחוקי היוונים, והיוונים שלחו ידם במקדש-אל לטמאו. ישיש מופלג היה. אבל ליבו בער בשלהבת נעורים. ונדמה היה זקן זה בשערות ראשו הלבנים כהר געש מלא אש פרצים, מכוסה שלג עולמים. ואוצר אש זה גנוז היה בביתו, אצור בקרב בניו הצעירים. ראה זקן זה, כי בניו הנם אתו, קדשיו קדשיהם ושאפיותיהם שאיפותיו, והיה גם הוא לצעיר רודם והראה נפלאות בכוחו.

ובניו אתו היו לא רק בשלפו חרב החופש, מעשה צעירים, כי אם בקוננו על "התועבות אשר בירושלים וביהודה", על "עוללים בחוצות נחנקו ומבחר בחורים לטבח הובלו, צבי תפארתנו לחבל שוסים ורכושנו שלל גוים" – גם אז בעשותו מעשה זקנים, היו בניו אתו ועשו כמותו, "ויקראו מתתיהו ובניו את בגדיהם וילבשו שק ויתאבלו מאוד".

ובניו אתו היו, גם בעת שפקידי המלך באו אל הר מודיעית "להעביר את העם מתורת ה'

לעבודת אלילים, וילוו אליהם רבים מבני ישראל"; וכבוד ועושר הבטיחו הפקידים לחשמנאים הצעירים, גם אז "ומתתיהו ובניו התחזקו"...

ובטוח היה מתתיהו הזקן במשפחתו, שתלך אחריו באש ובחרב לחיים ולמוות, עד שקרא בקול רם באזני היוונים והיהודים גם יחד: "אם אמנם יסורו כל עבדי המלך גוי מאלהיו וישמעון לקולו להמיר את תקוות אבותיהם, לא כן אנכי ומשפחתי, לא נסור ימין ושמאל מאחרי חוקות אבותינו".

בטחון בל ימוט זה בבניו היה מקור גבורת רוחו ונצחון ידיו, ומחץ מתנים קמיו ומשנאיו ובלב סמוך ובטוח מסר לפני מותו את גורל עמו ותורתו וארצו בידי בניו הצעירים.

ורוח האב נחה על הבנים. כולם היו מלאים רוח קנאות לתורת אלקינו. כולם היו מוכנים לשים נפש בכף על ברית עמם וחופש ארצם, וכולם עבדו בדעה אחת ובלבב אחד ולא נתפלגו לוחמי החופש לכיתות ומפלגות באשמת ראשים ומנהיגים, השואפים להיות שליטים יחידים.

כאלה היו מתתיהו ובניו, ועל ידם נגאל עמנו מתחת עול היוונים ונשתחררה תורתנו מתגרת יד ההתיוונות וחופשה ניתנה לארצנו וממשלת זרים וממלכה עברית קמה על אדמת ישראל.

מתתיהו ובניו – זקנה ובחרות ביום קרב – הצילו את עם ישראל וקדשיו מכף עריצים ובוגדים. זקנה ובחרות ביום דין – העמידו עם וארץ על עמודי הצדק והמשפט והדליקו את נרותינו הנצחיים.

זקנה בלי בחרות – מזדה אלי קבר...

בחרות בלי זקנה – עולה בסערה בחלל העולם...

זקנה ובחרות יחד – מעמידות עם חופשי בארץ חופשית.

זוהי הנחה היסטורית. "נר חנוכה איש וביתו", מתתיהו ובניו.

ח. החפץ חיים¹

שיחה לחנוכה

ווינטר האבן מיר קיין איין יו"ט ניט, נאר חנוכה און פורים. חנוכה האט מען געוואלט צונעמען אונזער תורה"ק, פורים אונזערע גופים, דער סוף איז געווען אז מיר זיינען ארויס גאנץ מיט ביידא זאכן. ידער ווינטער איז מרומז נגד הגלות וואס מען וויל ביי אונז צונעמען ביידע זאכן, דער סוף וועט אבער זיין, אז מיר ועלן ארויס מיט דער תורה און מיט אונזערע גופים גאנץ.

תרגום: בחורף אין לנו חגים למעט חנוכה ופורים. בחנוכה רצו לקחת את תורתנו הקדושה ובפורים את גופנו, והסוף היה שיצאנו שלמים בשני הדברים. החורף מרמז כנגד הגלות שבה רוצים לקחת מאתנו את שני הדברים, אבל הסוף יהיה שנצא עם התורה ועם גופנו בשלמותם.

ט. רבי ישראל חיים דייכעס¹

'דרשות מהרי"ח', דרוש מג, דרוש לפרשת וישב ולחנוכה

סבלנות ותקווה, שתי אלה המה העמודים המחזיקים את בית ישראל, מעת היינו לגוי ועד עתה. יעקב אבינו ע"ה, מעת ברחו מפני עשו עד שובו אל בית אביו עברו עליו צרות ותלאות רבות, ובכל זאת מצא את עצמו בריא וחזק באמונת ה' כל כך, עד שחשב בנפשו כי הורגל לכל מקרה ופגע, וגם בניו אחריו יהיו בריאים וחזקים כמוהו, ועל כן ביקש כעת לישב

ח. 1. 'שיחות החפץ חיים', סעיף מט, עמ' מט. כותב מפיו של החפץ חיים, ר' מרדכי פסח אדרוסקי ששימש אותו, ורשם מפיו בשנותיו האחרונות.

רבי ישראל מאיר הכהן מראדין (תקצ"ט-תרצ"ג, 1839-1933), נודע על שם ספרו 'חפץ חיים'; מעבר למפעליו התורניים הגדולים בהלכה ובמוסר, הרבה בדרשות לעת מצוא שנועדו לאמץ את לבות שומעיו ולחזקם. בדרשה קצרה זו, שנאמרה בלשון העם, הוא מתייחס ל'בימים ההם' ול'זמן הזה'. עיקרה של חנוכה הוא זיכרון השאיפה לקחת מאתנו את התורה - צרת הגלות. הוא מפתח נקודה מעניינת שיסודה במדרשי חז"ל. אין בלוח העברי חגי חורף מקוריים, ואלו נוספו רק בימי חז"ל. גם המשלת החורף לגלות יסודה במדרשי חז"ל. עונת השנה היא הנקודה המרכזית בדרשה קצרה זו.

ט. 1. הרב ישראל חיים דייכעס היה רבה של העיר לידס באנגליה בתקופת מלחמת העולם הראשונה ולאחריה, מחבר ספרי 'נתיבות ירושלים' על הירושלמי (עמד בקשרים טובים עם הראי"ה קוק, שאף נתן לו הסכמה לספרו, וראה שו"ת 'עזרת כהן' לראי"ה, סימן צה, שמדבר עליו כעל אחד מגדולי הפוסקים באנגליה). 'בזמן הזה' של הרב דייכעס משתמש בזכר מלחמות החשמונאים כמקור לתקווה בהווה 'יש לנו לסבול ולקוות'. הוא נאבק נגד 'הכנסת דעות טמאות ונפסדות... בהיכל ה"'.
 311

בשלוה. אמנם טעה בבניו, כי חסרו להם השתי אלה, והם: סבלנות ותקווה, כי עוד לא הורגלו בזה וגם לא נולדו בכוח חזק לזה, ונחוץ להרגילם על ידי מקרים שונים. יוסף, על ידי שחסר לו מדת הסבלנות, הביא את דבתם רעה אל אביהם; האחים, בקנאתם בכתונת הפסים אשר עשה יעקב אביהם ליוסף, שנאו את יוסף ולא יכלו דברו לשלום, וזהו גם כן מחסרון מדת הסבלנות; ומפני כן נחוץ לתתם בכור ההרגל לרוחות רעות למען למדם לסבול.

יוסף שהיה מסלסל בשער, ממשמש בעיניו כדי שיהיה נראה יפה ולא ידע מצער, סיבב הקב"ה כי יעקב ישלחו אל אחיו בשדה והם התנכלו להמיתו. ראובן הצילו על ידי זה שהשליכוהו לבור אשר במדבר, והבור ריק אין בו מים, מים הוא דלית בו אבל נחשים ועקרבים יש בו, כדרשת רבי תנחום במסכת שבת (כב ע"א), וזה הוא הלימוד הראשון שנתנו ליוסף להרגילו **בסבלנות ותקווה**, ואחרי כן מכרוהו אחיו לישמעאלים ולעבד נמכר יוסף למצרים, ואדונו זה נתנו לבית האסורים על לא חמס בכפיו, והוא הרגיל עצמו לסבול הרבה הרבה ולא שיקר באמונתו ואחז במדת התקווה על צד היותר טוב. וכשראה הקב"ה כי יוסף נטה שכמו לסבול ולא סר מדרך ה', והלך בדרך אשר הדריכו אביו, הסיר ה' מסבל שכמו והעלהו למעלה עד שנעשה למושל על כל ארץ מצרים ומבית האסורים יצא למלך.

זה הייתה הנסיבה מאת ה' כי יעקב וכל בניו ירדו מצרימה, וברבות הימים כאשר בני ישראל פרו ורבו בארץ ההיא ותמלא הארץ אותם נתנם ה' בכור הברזל רד"ו שנה תחת סבלות מצרים ללמדם **סבלנות ותקווה**, עד שראה הקב"ה כי גמרו חוק למודם בארץ מצרים, הוציאם משם ונתן להם תורה ומצוות והביאם לארץ אבותיהם. וזהו כוונת המדרש רבה (וישב פרשה פד יז): 'וישבו לאכול לחם, אמר ר' אלעזר: עבירתן של שבטים זכות הוא לעולם, תקווה הוא לעולם'. היינו על ידי העבירה שמכרו את אחיהם את יוסף קעבד במצרים נמשך מזה כי בני ישראל סיגלו שתי המידות הללו, סבלנות ותקווה, אשר על ידי זה יעמדו לעולם ולא יתערבו בגוים.

אמנם כן, סבלנות ותקווה נחוצים לנו בני ישראל, אך זה הוא רק בענייני הגוף, אבל ברוח ודת חלילה לנו להשתמש במדות אלו. בעת קמו עלינו בשנות מאות עברו להכחיד את רוח לאומיותנו ולהעבירנו מדת קדשנו, אילו אחזו עמנו אז את הסבלנות והתקווה בידם כי אז כבר נשכח שם ישראל מן העולם, וכל הצלחתנו הוא כי בכל עת הראו גיבורי ישראל את אומץ רוחם וחרפו נפשם להציל את דתנו מיד הלוחצים. אף שכבר נאמר בתורה 'וחי בהם' – ולא שימות בהם, וקיימא לן דעל כל עבירות שבתורה יעבור ואל יהרג חוץ מעבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים, בכל זאת אם הרשעים מכוונים להעביר על הדת אז אף על ערקתא דמסאני יהרג ואל יעבור, כמבואר בש"ס ופוסקים.

אשר בזה יש לבאר דברי הגמרא במסכת שבת (כא ע"ב): "מאי חנוכה דתו: רבנן בכ"ה בכסלו יומי דחנוכה תמניא אינון, דלא למספד בהון ודלא להתענות בהון, כשנכנסו יונים להיכל טמאו כל השמנים שבהיכל, וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום בדקו ולא מצאו אלא פך שמן אחד שהיה מונח בחותמו של כהן גדול ולא היה בו אלא להדליק יום אחד, נעשה נס והדליקו ממנו שמונה ימים, לשנה אחרת קבעום ועשאוים ימים טובים בהלל והודאה". והט"ז באו"ח (סימן תרעב) העיר מדוע עשו חז"ל זכר להנס של פך רשמן ולא על

הנס של הצלת עם ישראל מידי היוונים. ועוד הקשו גדולי האחרונים, הלא קיימא לן דטומאה הותרה בציבור ואפשר היה להדליק בשמן טמא, ולמאי עשה הקב"ה נס כזה בכדי? ולהנ"ל אתי שפיר, דהנה לפי המסופר בדברי הימים ובדברי חז"ל ובהרמב"ם לא דרפו היוונים אז את ישראל משנאתם להם, כי כל חפצם ומגמתם של היוונים היה רק להפיץ בין עם ישראל את שיטתם ודעותיהם הנפסדות למען יהיו לעם אחד, וגזרו על שבת מילה וראש חודש, שלש מצוות אלו הם כקיר מבדיל בינם לבין בני ישראל, ורבים מבני ישראל נתנו ידם להיוונים והלכו בדרכיהם ולמדו חכמת יונית, אשר כמעט לא ניכר היה בין איש יווני לאיש ישראל מאלה המתיוונים, ורק מתי מספר נשארו נאמנים לה' ולתורה הקדושה, והם כהני ה' החשמונאים ומעטים מבני ישראל. ובטח מצאו אז הרבה מבני ישראל אשר הצטדקו בנפשם בתתם ידם להיוונים באומרם כי נחוץ הוא לסבול ולקוות לה' עד אשר יסיר את עול היוונים מעל צווארנו ואז נמלא אחרי מצוות ה' כמקדם. ואף שהג' מצוות שבת, מילה וראש חודש הם מאלו אשר הדין הוא יעבור ולא יהרג, ואם כן אפוא למה נלחם עם היוונים וליפול בחרב. אמנם כהני ה' החשמונאים, אף כי מועטים היו, בראותם כי כל חפץ היוונים הוא להעביר את ישראל מדתנו הקדושה אזרו חיל וחרפו נפשם למות מות גיבורים על שְׂדֵי המלחמה, למען הראות לעין כל כי לא בָּזָה להשתמש במידת הסבלנות, ועל כל אחד מישראל החובה ליהרג על קדושת שמו יתברך. וה' אלהי ישראל עזר להם ונצחו החשמונאים המעטים את היוונים המרובין. ומפני כן עשה להם הקב"ה הנס בפך השמן, להורותם אף כי בעת אחרת הרשות להדליק בשמן טמא כי טומאה הותרה בציבור, אמנם לעת כזאת, אחרי שרוב הציבור הם טמאים מדעות הנפסדות שלהיוונים וחפצם היה להביאם גם בהיכל ה', באומרם כי גם ה' לא יזעף עליהם כי וחי בהם כתיב ולא שימות בהם, ויש לנו לסבול ולקוות, לזה הראה להם הקב"ה כי בשום אופן אין להכניס דעות נפסדות וטמאות כאלה בהיכל ה', ורק שמן טהור יאיר את ההיכל. ואף כי היה רק מעט שמן, בכל זאת אם יאמצו את רוח היהדות אשר להם יתגברו על אויביהם בכל עת וזמן, ומעט השמן יספיק לישראל להאיר להם את הדרך ילכו בה.

ואחרי שחכמינו ז"ל ראו בעין שכלם כי לימים יבואו עוד יקרו לישראל מקרים כאלה, אשר עמים אחרים יחתרו בכל עוז להעביר את ישראל מדתם, ונחוץ לחזק את רוחם ולבם שיגברו חיילים לעמוד נגדם בכל עוז, ולא לחפש חיפוש מחיפוש היתרים חדשים כמו המתיוונים בעת הזאת, מפני כן תקנו להדליק נר חנוכה בכל שנה ושנה, כדי שיזכרו תמיד כי עליהם לאמץ את רוח הלאומי ולחזק את דתנו בכל עת יבואו העמים לפרוץ חומת דתנו ולהעביר את רוח לאומיותנו. ומפני כן תניא (מסכת שבת) שם, דנר חנוכה מצווה להניחה מבחוץ, כדי שיראו העוברים גם בחוץ את הנר חנוכה וידעו כי כולנו מחויבים להחזיק איש ביד רעהו במה שנוגע לקיום הדת והאומה, ואין די בזה במה שימצא את עצמו חזק ואמיץ ברוח ונפש, באמונה בה' ובתורה הקדושה.

ויוכל היות כי זה הוא כוונת המדרש "הדודאים נתנו ריח – זה ראובן שהציל את יוסף. ועל פתחינו כל מגדים – זה נר חנוכה". והוא ראובן שעמד נגד אחיו להציל את יוסף ואמר "לא נכנו נפש", הראה בזה את אומץ רוחו ולא חת מחמת אחיו עליו, אבל עוד לא עשה כמו שהיה עליו לעשות להציל אחיו הצלה גמורה, כי אחרי שהוא היה הבכור עליו היה לעמוד

נגדם ביד רמה ולהוכיחם על פניהם בעד חפצם לשפוך דם אחיהם, אבל הוא עשה בערמה, כי יעצם להשליך את אחיהם זה יוסף בבור אשר רק מים אין בו אבל נחשים ועקרבים יש בו, והסכנה גדולה מאד פן ימיתוהו הנחשים והעקרבים, והעמיד בזה את יוסף אחיו בסכנת מוות כדי להפיס דעת אחיו, ולא השתדל לדבר על לבם ולכבות אש עברתם מאחיהם יוסף כי ישיבוהו אל אביו, ומעשיו אלו דומה לריח טוב וטעם אין בו. אבל על פתחינו, שאנו דולקים נר חנוכה על הפתח מבחוץ להראות כי על כל אחד מאתנו החובה לאמץ גם רוח ולב זולתו, כל מגדים אשר גם טעם יש בהם שגם החיך נהנה מזה. אשר בזה יש לחבר שני מאמרי רבי תנחום הכתובים במסכת שבת (כב ע"א) באמרו: "נר חנוכה שהניחה למעלה מעשרים אמה פסולה" והטעם פרש רש"י שם משום דלא שלטה בה עין רואה העובר בשוק כשהיא דולקת למעלה מכ' אמה, ואמר עוד אחר זה: "והבור ריק אין בו מים, מים הוא דלית ביה אבל נחשים ועקרבים יש בו", והוא כנ"ל, דרבי תנחום בא להודות ההבדל שיש בין הצלת ראובן ליוסף במה שיעץ לאחיו להשליכו בבור שיש בו נחשים ועקרבים למעשה הדלקת נר חנוכה.

י. הרב יחיאל יעקב ויינברג, בעל ה'שרידי אש'

הנרות הללו קודש הן!

'הנרות הללו קודש הם ואין לנו רשות להשתמש בהן אלא לראותן בלבד'. עצור בחפצך החילוני, משול ביצרך הגשמי, ואל תשתמש בקודש! אין לך רשות להשתמש בקודש לצרכי חולין ולתשמישי חול. את הקודש אתה מעליב! לא ניתן הקודש לשימוש, אלא לראותו ולהנות מאורו... הסתפק נא במראה עיניך ומלא את נשמתך חדות קודש...

האדם שוקע בבוץ וטובע בחולין, הוא זקוק לרחמים וטעון הצלה ואין לו תקווה אלא בקודש. הקודש הוא השאור שמהווה ומקיים את החיים ונותן להם תכלית, לחלוחית, ברק ויופי. בלעדי הקודש החיים תפלים, עלובים, פגומים, מתנוונים וכלים מאליהן... חמדה גנוזה יש לו להקב"ה באוצרו ו'קודש' שמה. רצה הקב"ה לזכות את ישראל ונתן להם את הקודש.

וימים מיוחדים בחר הקב"ה בשביל ישראל, האציל עליהם מהודו וקישט אותם ב'קודש', והם נקראים: ימים טובים. והקודש הוא הפותח שער לעולם האצילות, שנכנסים בו לאחר

י. 1. בתוך 'לפרקים', ירושלים תשכ"ז, עמ' מו-מח.

הרב ויינברג (תרמ"ה-תשכ"ו, 1885-1968) היה מגדולי הפוסקים בדור שלפני השואה. תחילת דרכו בעולם התורה במזרח אירופה ומשם פנה למערבה והתגורר בברלין. בצד עולמו הישיבתי נודע בהשכלתו הרחבה, ועמד בראש בית המדרש לרבנות ע"ש הילדסהיימר. נודע גם בדרשיתו העמוקות בהשראת זכרונות חנוכה ביכה את מצבו הרוחני הקשה של העם בדורו.

שמזדככים מ'חול'. הוא הסולם שבו נשמת האדם 'עולה' מן הגוף לשמי מעלה, וזוכה ליהנות מזיו השכינה. ולזה שזכה אנחנו קוראים: "קדוש".

צא וראה כמה גדול כח הקודש, עד שהקב"ה בכבודו ובעצמו, כביכול, נתעטר בכתר הקדושה, כמה שנאמר: "קדושים תהיו, כי קדוש אני ה' אלקיכם!"

ואף האור עצמו אינו אלא ניצוצות שנאצלו מן הקודש... רז זה גילו לנו רבותינו: "מהיכן נבראת האורה? אמר לו: מלמד שנתעטף הקב"ה כש'למה והבהיק זיו הדרו מסוף העולם ועד סופו. ר' ברכיה בשם ר' יצחק אמר: ממקום בית המקדש נבראת האורה" (בראשית רבה, ג ד). הווי אומר: מהיכן נבראת האורה? – מן הקודש! אבל ראה הקב"ה שאין הרשעים יודעים להשתמש באור, עמד וגנוז בקודש והבדילו לצדיקים בעולם הזה. הווי אומר: היכן גנוז האור בעולם הזה? בקודש. ואתה בן אדם! רצונך לטעום טעם אור? של נעליך מעל רגליך וקרב אל הקודש ותן עיניי לראות את האור הגנוז בו. וכשחטאו בני אדם לאלקים ונתנו דופי במצוותיו, מיד הפכו את הקדושה לחול, ואת האור לחושך.

ובת קול צווחת ואומרת: אוי להם לבני אדם שאינם נזהרים לטמא את הקודש בנגיעת חול. את האור הם מכבים וטומאה הם מביאים לעולם!

אין אור וחושך משמשים בערבוביה, ואין קודש וחול משתמשים בכתר אחד. הנרות הללו קודש הן, ואין לנו רשות להשתמש בהן אלא לראותן בלבד – לראותן ולראות באורן את העולם מסביב!...

ואם יש לגוף הגווע בקרח וקופא בקור צורך בחמין של אור – יִחַדּוּ לוֹ נֵר שֶׁל חוּלִין וְאֵל תִּשְׁתַּמְשׁוּ בְנֵר שֶׁל קוֹדֵשׁ לְחַמֵּם בּוֹ אֶת הַגּוּף...

'אסור להרצות מעות לאור הנר', כך שנו לנו מדליקי הנר הראשונים!

כי בשתים ברא אלקים את האדם, בגוף ובנשמה. מרובים צרכי הגוף, וברא לו עולם גדול ועשיר. ומרובות הן תביעות הנשמה, ויצר לה את האור ואת הקודש.

ואם תפגע בנשמות רצוצות התועות בשימון, ואם תראה בני אדם עלובים, מתנוונים וכלים, אז דע לך, כי טמאו הללו את החיים, כבו את הנר וחללו את הקודש.

המעט לך, בן אדם, וקל בעיניך האור שהקודש מאיר בנשמתך האפלה, ואתה רוצה להשתמש בו – להרצות מעותיך, לטעון עליו צרורותיך וליבש נגדו בלויי סחבותיך?... וקול אדיר וחזק בוקע מסוף העולם ועד סופו מכריז ואומר: הזהרו בנרות! קודש הן ואין לכם רשות להשתמש בהן!...

הוי, המלעיזים אחרי הארון!

בליסטרא גדולה של מחאה נמרצה כלפי אלה המלעיזים בקודש ומקדירים את האור אנו מוצאים בדברי רבותינו שומרי משמרת הקודש בישראל. שנו חכמים בלשון המדרש: "מהיכן נתחייבו ישראל בצרעת? רבי הושעיא אומר על ידי שהיו מלעיזין אחר גדוליהם ואומרים וכו'.

ר' תנחומא אומר על ידי שהיו מלעיזין אחרי הארון ואומרים: ארון זה הורג את נושאינו" (ויקרא רבה, יח ד). ישנם בני אדם פעוטים שאינם מסוגלים לכבד את "ארון הקודש" אלא כשרואין אותו בשעה שהוא "נושא את נושאינו"... רק אז מתמלאים חרדת קודש וכורעים ומשתחווים באימה ובכבוד. אולם כשהם רואים את "ארון הקודש" "נשבה בידי הפלשתים" וזקוק "לנושאים" שישאווהו על כתפיהם, שישאו עמו בעול וישתתפו אליו בגלות, מיד מורדים בעולו ובועטים בקדושתו, נוהגים בו קלות ראש ומלעיזים עליו ברביכ: ראו, הארון הורג את נושאינו!...

ותורה אומרת ומזהרת: האנשים האלה טמאים הם, צרעת ממארת בנפשם!

שחורה אני!

"שחורה אני – במרה, שנאמר: 'וילונו העם על משה לאמר מה נשתה'" (מדרש שיר השירים רבה). עומדת כנסת ישראל הקדושה בבושת פנים, ובתוגה עמוקה מכרזת ואומרת על עצמה: שחורה אני! עלבון גדול הוא לאומה קדושה, כשהיא רוצה להשתמש במשה רבה לדברים שבחול, כשהיא מבקשת ממנו פתרונים ב"שאלת המים והלחם" שלה, כאילו אין למשה רבנו תעודה אחרת, יותר רמה ויותר זקוקה לו...

סימן של ירידה מוסרית לעם כשהוא רוצה לשעבד את הגדולים לצרכים פעוטים, להשתמש בקודש שבהם לחולין שלהם. אמנם שאלת הלחם והמים שאלה גדולה היא, שאי אפשר לה להדחות, אבל יש שאלה למעלה ממנה, שאלת ריקניות החיים – והריקניות הזאת אינה מתמלאת אלא בקדושת הגדולים.

אמת הדבר, כי יש צרכים לגוף ותביעות לחומר, אבל גם לנפש צרכים, וגם לרוח – תביעות. ומי יוכל לספק את הצרכים ואת התביעות האלה אם לא בעלי התורה ואצילי הרוח שבקרבונו? אמנם גדולי הרוח שבנו ידעו תמיד את החובה המוטלת עליהם 'לשאת בעול עם הציבור' ולהשתתף בצער האומה האנוסה לפשוע על פת לחם – הם ידעו את החובה המוטלת וגם מילאו אותה כראוי. אבל גם האומה צריכה היא שתדע את החובה המוטלת עליה לשחרר את גדולי הרוח ומאורי התורה שבקרבה מעול החיים החומרניים, לבל יאלצו לבזבז את אוצרות הרוח שלהם, הנחוצים לאומה לשמירת נשמתה ולהשגת תכליתה הרמות.

יחיד היה ישראל בין העמים כולם, אשר נתן את היתרון לרוח על הגשם, אשר הקדים את אנשי הרוח לבעלי החומר. בעת אשר היו מצלצלים בנשמתו דברי חזיון הגדולים: 'לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחי!', ידע שסוד גבורתו מונח בכוחו לוותר על כל קנייני החומר שבעולם שבביל סגולתו הרוחנית.

ב'ימי העליה' של העם, כשהיה עומד על הגובה המוסרי הראוי לו, אז ידע העם לקרוא בזמר: 'אילו נתן לנו את התורה ולא הכניסנו לארץ זבת חלב ודבש דיינו!' אז הגייה לו הכרתו הפנימית, שתעודתו היא להגביר שלטון הרוח בעולם. דיבורים ותלונות של "מה נשתה" לא היו יכולים לעלות על שפתיו... אולם כשחטא העם ונשתקע ב'מ"ט שערי טומאה' של גלות

הרוח, העול הקשה של פרעה רוצץ את נשמתו, "עבודת חומר ולבנים" לחצה את רוחו ומחצה את גופו, נאטם הלב וחשכו העיניים במדה שלא היו רואות עניינים אחרים זולת ענייני הגוף הרצוצץ, אז כשהגיעה שעה נוראה לעם, שעה של נשמה פורחת וגוף מפרפר, נגש העם הנענה והנדכא לאיש האלקים אשר בקרבו ותלונה מרה על שפתיו: מה נשתה?

ועומדת כנסת ישראל הקדושה והעלובה ומכריזה על צערה בפני כל הדורות. עיניה נשואות אל הכתם השחור שהוטל בנפשה הטהורה. ים של דמעות כבר הוזל עליו ועדיין הקול נשמע: שחורה אני!...

יא. האדמו"ר מפיאסעצנא, רבי קלונימוס קלמיש שפירא¹

אש קודש

לחנוכה²

'בימי מתתיהו וכו' כשעמדה וכו' להשכיחם תורתך ולהעבירם מעל חוקי רצונך, ואתה ברחמיך הרבים עמדת להם בעת צרתם' וכו'. ונבין נא, הא להשכיחם תורתך וכו' לא צרתם בלבד היא, רק גם של מעלה כביכול, ולמה אומרים 'בעת צרתם'?

הנה, אצל אברהם אבינו כתיב "והאמין בה" ויחשבה לו צדקה". ונבין על כל פנים מעט לפי שכלנו הקטן, למה לאברהם אבינו נחשבה האמונה לצדקה, ובישראל כשהיו במצרים דכתיב 'ויאמן העם' לא כתיב שנחשבה להם לצדקה, כי על כל פנים האמונה שהאמינו במצרים היתה יותר קשה מאמונת אברהם כיון שה' לא דיבר עמהם בעצמם ולא ידעו בשמו, כמו שאמר משה רבינו "והיה כי יאמרו אלי מה שמו", והיו בצרות ויסורים עד שאחר כך לא שמעו מקוצר רוח וכו'.

לפי השגתנו הקטנה היא כי נודע מספרים הקדושים שאמונה אינה רק מפני שאינו יודע מאמין, רק מפני שאור ה' וקדושתו נמצאת בקרב איש הישראלי והיא הרואה את קדושת הארתו יתברך נאחזת וקשורה בו, והיא האמונה. ואור קדושה זו נמצאת בנו מהאבות, לכן אנו אומרים 'אלוקינו ואלוקי אבותינו אלקי אברהם יצחק ויעקב', שמה שהוא אלקינו ומאמינים בו לא משום איזה טעם ושכל, רק מה שאנו מקושרים בו היא מאבותינו. לכן רק

יא. 1. 'אש קודש', ירושלים תשי"ך.

כותרת הספר ועמודו הראשון: "ספר אש קודש - אמרות טהורות משנות השואה ת"ש-תש"א - תש"ב שנאמרו בשבתות וי"ט בגטו ורשא הדווייה, מאת כבוד קדושת... הקדוש מוהר"ר קלונימוס קלמיש זצוק"ל הי"ד, האבד"ק פיאסעצנא...". הדברים וזיקתם להווה אינם טעונים הסבר! הבאנו את הדברים כלשונם. שיבושים שונים, פועל יוצא של הנסיבות האימות, לא שונו!

2. חנוכה תש"ב, עמ' קלח-קמא.

באברהם אבינו, שהיה ראש המאמינים, כתיב בו 'צדקה', מה שאין כן ישראל במצרים, מפני שכבר נמצאה האמונה בקרבם בירושה.

וגם באברהם אבינו רואים שעל האמונה כתיב 'צדקה' ועל העקדה לא כתיב 'צדקה', אף שהעקדה נסיון יותר גדול הוא, היא מפני שכל העבודה – בהאמונה תלויה, ולפי ערך אמונתו, אם אמונתו יותר חזקה עובד יותר וגם מוסר נפשו לה'. לכן רק על אמונתו שייך 'צדקה', ואם מאמין כבר העלה בחיוב את יצחק לעקדה.

וכיוון שכן, צריכה גם האמונה להיות במסירות נפש, כיון שכל כח המסירות נפש שיש בישראל ממנה היא, ואם האמונה לא תהא במסירות נפש איך תפעל בו מסירות נפש? ועניין מסירות נפש באמונה היא, שגם בעת ההסתר יאמין בו יתברך, ושהכל ממנו יתברך לטובה, והכל בצדק, וכל היסורים הם מלאים אהבת ה' לישראל [...]

ובאמת מה מקום לקושיות ח"ו ולשאלות, [...] אם גם קלה אחד של עשב שעשה ה' לא נבין, ומכל שכן שנפש לא נשיג, וכל שכן את מלאך, וכל שכן את דעתו יתברך. ולמה זה נפגם איש כזה מיסורים אלו כעת, יותר מכל היסורים שעברו על ישראל מאז? למה כשלמד בפסוק גמרא ומדרש, ושמע מצרות ישראל מאז ועד עתה, לא נפגמה אמונתו, ועתה נפגמה? כי אלו האנשים שאומרים שיסורים כמו אלו עוד לא היו לישראל טועים הם, בחורבן בית המקדש, בביתר וכו', היו כמו אלו,³ ה' ירחם ויאמר די לצרותינו ויושיענו תיכף ומיד מעתה ועד עולם. הטעם שאיש כזה נפגם באמונתו מיסורים של זמננו יותר הוא משום שעצמותו ויסוריו נוגעים לו יותר. [...] וזהו הדבר שאמרנו, שצריכים למסור את נפשו ועצמותו ונגיעותיו, ואז לא תיפגם אמונתו, ויאמין באמונה שלימה שהכל בצדק ובהאבת ה' לישראל.

[...] אפשר זהו רמז העניין שתלמידי רבי עקיבא שאלו אותו 'רבינו, עד כאן? והשיב להם 'כל ימי הייתי מצטער וכו' בכל נפשך' וכו', [...] ורצו שרבים החזק באמונתו הגדולה ידבר עמהם איזה דיבורים ועל ידי זה ישפיע בהם אמונה, [...] ורבי עקיבא הבין שכוונתם שישפיע בהם מאמונתו, לכן דיבר להם מעצמו ומדרגותיו "כל ימי הייתי וכו', ועכשיו שבא לידי וכו'.

והנה אז, שלא הייתה הגזרה רק על עשרה הרוגי מלכות בלבד, לכן בקשו התחזקות אמונה על ידי שידבר עמם רבי עקיבא. מה שאין כן עתה, שהגזרות רעות הם על כל ישראל ח"ו, אז מהן בעצמן צריכה אמונתנו להתחזק. [...] לכן אילו היה כל אחד נותן אל לבו, שלא על שגזלנו ולא על שעשינו רע לשום אדם אנו נרדפים, רק על שאנו ישראלים, דבוקים

3. הג"ה: רק כהצרות שהיו עד שלהי דשנת תש"ב היו כבר, אבל כהצרות משונות ומיתות רעות ומשונות שחידשו הרשעים הרוצחים המשונים עלינו בית ישראל משלהי תש"ב, לפי ידיעתי בדברי חז"ל ובדברי הימים אשר לישראל בכלל לא היה כמותם, וה' ירחם עלינו ויצילנו מידם כהרף עין. יום ועש"ק י"ח כסליו תש"ג. המחבר. [ההערה במקור]

באלקינו ובתורתו יתברך, [...] כי אז אדרבה הייתה אמונתנו ואדיקתנו בו ובתורתו מתחזקת. אבל כיון שרק את צרותינו הגופניות אנו מרגישים, וכי תכלית כל הצרות הוא ה' והתורה אינם נותנים אל לב, לכן עוד נחלשת אצל פרטים האמונה.

הנה גם היוונים רצו להשכיחם תורתך ולהעבירם מעל חוקי רצונך, ועשו זאת על ידי צרות ויסורים שגרמו לישראל כמו שכתב ביוסיפון, וגם על ידי חכמת יונית שהתפשטה בין ישראל, עד שאמרו לישראל 'כתבו לכם על קרן השור שאין לכם חלק באלקי ישראל', כנודע ממדרש (תנחומא סוף פרשת תזריע). אבל ישראל ידעו אז שתכלית כל יסורי הגוף שגרמו להם, תכליתם הוא להשכיחם תורתך ולהעבירם מעל חוקי רצונך, ועל זה דאגו והיא הייתה עיקר צרתם, לכן על ידי זה נתחזקה אמונתם יותר והושיעם ה' בזכות האמונה. וזה 'כשעמדה עליהם וכו' להשכיחם תורתך וכו', ואתה וכו' עמדת להם בעת צרתם', מפני שאצל ישראל ה'להשכיחם תורתך' וכו' היה עיקר צרתם, לכן עמדת להם והושעת אותם.

פרשת מקץ⁴

'וא-ל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש'. ונבין, וכי שייך שיעקב אבינו יברכם שהאיש שהוא חשב אותו למצרי ירחם עליהם? ולמה לא ברכם שלא יוכל האיש להרע להם, וה' ירחם עליהם ויושיעם.

אבל נודע ממדרש רבה (בראשית פרשה ה) ש'א-ל שדי' הוא 'שומר לעולמו די', שאלמלא אמר די היו נמתחין והולכין. מה שהיה אז בעת בריאת העולם אין לנו השגה, אבל לענייננו מרמז כי ה' ברא את העולם כדי שתתגלה מלכותו יתברך על ידי העולם, וכיון שה' ברא את העולם שיתנהג בסיבה ומסובב ודרך הטבע, לכן יש לפעמים שהעובדות נמתחין והולכין, מתאחרים ושוהים, עד שהישועה באה, ומלכותו יתברך מתגלה. למשל כשה' מרפא לחולה, מתגלה ישועתו ומלכותו יתברך על ידי זה, אבל כיון שהישועה והרפואה מתלבשת בסיבות לכן באה על ידי איזה סם, על ידי איזה רופא, וצריך הרופא לבוא וצריכים להביא את הסם, והדבר נמתח והולך. אבל כשחס ושלום החולה כל כך בסכנה עד שלא יכול להתקיים עד שיהיו נמתחין והולכין, אז אומר הקב"ה די להמתחה וההמשכה, רק תכף ומיד יושע ומלכות שמים יתגלה. וכן הוא גם בשאר ישועות, כשאין ישראל יכולין לעמוד בצרותיהם עד שזה יכבוש וזה ינצח אומר הקב"ה די להמתחה ומיד יושעו.

"מתחילה עלה במחשבה לברוא את העולם במידת הדין, ראה וכו', והקדים מדת הרחמים ושיתפה" וכו'. ולמה עוד הקדים, והיה די לשתפה בלבד, כשלא יתקיים בלא רחמים? אבל זהו העיקר, כשאין העולם מתקיים צריך גם להקדים מדת הרחמים ותקדים לבא טרם שהוקבעה לבא.

4. שנת ת"ש, עמ' טו-טז. אין בדרשה זו התייחסות מפורשת לחנוכה, אבל התוכן שייך לחנוכה, ובשנת ת"ש פרשת מקץ חלה בחנוכה, ונראה שהדברים נאמרו גם על רקע זה. בעיקר משתקף כאן הרצון ב'ישועת ה' כהרף עין' במצב הנורא דאז.

והנה יעקב אבינו ראה שעל ידי האיש צריכה ישועתו לבא, אבל כיון שהגיעו הצרות עד בלתי נשוא אמר "וא-ל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש", עוד קודם שירחם האיש ירחם ה' ויושיעכם. ולכן אמר "וא-ל שדי", מי שאמר לעולמו די שלא יהיו נמתחין והולכין רק תיכף ומיד תבוא הישועה.

יב. רבי ישראל שפירא, הרבי מבלוז'וב¹

גם בגיא-צלמוות ראוי לברך 'שהחיינו'

ברגן-בלזן, גרמניה, חנוכה תש"ד

נר ראשון של חנוכה, הודלק בצריף על ידי הרבי מבלוז'וב, רבי ישראל שפירא, אשר סיים כמקובל בברכת: 'שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה'... אחד האסירים, עסקן לשעבר בארגון ה'בונד' בוורשה, ניסה לקרוא תגר על נוסח הברכה: 'מאות ואלפי גוויות של יהודים מתגוללות כאן, ואתה משמיע ברכה כזאת?!'.

השיבו האדמו"ר: הנך צודק... אף אני הרהרתי בדבר... וייגעתי את מוחי למצוא הסבר לאמירת הברכה המקובלת גם בשעה נוראה זו. אולם, הבחנתי בעת הברכה בחזות פניהם של האסירים היהודים, שעמדו במקום. גיליתי אצלם נכונות להיאבק על יהדותם... על הנכונות הזאת להקרבה, ברכתי 'שהחיינו'. כאשר היהודים נכונים להקריב חייהם למען יהדותם, גם בתנאים כאלה, הרי זו תופעה שבוודאי צריך לברך עליה ברכת 'שהחיינו'...

יג. הרב עמיאל¹

אנו מדליקים

[...] אנו יוצאים את חובתנו הלאומית להגיבורים הגדולים שלנו שהראו כל כך גדולות ונצורות בעדנו – בנרות חנוכה פעוטים, כשם שמאיך גיסא אנו יוצאים את חובתנו ביחס כלפי שונאינו ומנדינו הגדולים בהכאה קטנה על הרצפה – בחג הפורים.

יב. 1. הניסוח על פי: אנציקלופדיה 'שמע ישראל', א, בני ברק תש"ס, עמ' 112.

יג. 1. דרשות אל עמי ח"ג, תל אביב תשכ"ד, עמ' פ-פב.
הרב משה אביגדור עמיאל (תרמ"ב-תש"ה, 1882-1945), רבה של תל אביב, היה מנהיג דתי ציוני גדול ונדע בדבריו ובכתיבתו. בהגותו עמד על מסגרת האמונה, חשיבותה ביהדות, והשלכותיה על קיום המפעל הציוני. הדברים יונקים מזכרונות חנוכה.

אמנם הננו עושים בזה הכל על פי דין, אבל גם ירושלים חרבה רק בשביל זה שהעמידו דבריהם על דין תורה, ולא חפצו לדעת מלפנים משורת הדין.

'הנרות הללו קודש הם', אכן הרי דוקא בקדשים הדין הוא שמתעסק פסול, אם כי בחולין כשר, ואנו עושים את ההיפך, במעשי החולין אנו עוסקים בכוונה בדחילו ורחימו, ובמעשי הקדשים הננו רק מתעסקים בלי רגש ובלי חיים.

והנרות הללו, שמזכירים לנו מבעלי רגש נלהבים שלבם בער כיקוד אש לכל הקדוש לנו, אנו מדליקים, אנו שאיננו חלים ואיננו מרגישים, אנו שהלב נתאבן אצלנו כל כך...

למעלה מעשרים אמה

מספרים הלצה יפה, שיהודי חרד אחד גרש מביתו לביל חורף קר את העני שדפק על פתחו שיתן לו מקום ללון, כי אם לאו – ימות מכפור ומקור, וגרשו באמתלא – ש'גדולה הכנסת אורחים יותר מקבלת פני השכינה'... ובכן באיזה מקום יתן לו ללון, הלא אין כל חדר שיתאים להשכינה, שגם האולם היותר נהדר לא לפי כבודה של השכינה היא.

ובזה ראיתי לפרש את מאמר חז"ל באברהם ושרה שהוא אמר קמח והיא אמרה סולת, ואמרו על זה "מכאן, שהאשה עיניה צרה באורחים יותר מן האיש" (בבא מציעא פז ע"א), ו'מקשים העולם', הלא איפכא מסתברא, אם היא אומרת סולת הרי עיניה יפות יותר בהכנסת אורחים!

אך זו היא הנותנת, כי מי שמתפיס את המרובה במידת הכנסת אורחים, סימן הוא שעניו צרות ואינו רוצה באמת גם במועט, ומי שמתרגם את המאמר 'גדולה הכנסת אורחים יותר מקבלת פני השכינה' כפשוטה ממש, סופו של דבר שיגרש את האורח לגמרי.

ואמנם את ההלכה הזו, אנו רואים לאו דווקא בהכנסת אורחים לבד, אנו רואים זאת גם בעיקרי היהדות גופא.

המתבוללים החפשים, למשל, מקדישים ומעריצים את ספר התורה במאד מאד, שהרי מקשטים ומפארים אותה בכל מיני קשטים שבעולם ומגניזים אותה בארון הקודש יפה ונהדר, ובעת הוצאה והכנסה הולכים הגבאים אחריה ועטרותיהם בראשיהם באימה וביראה גדולה. אבל מרוב הקדושה שמקדישים אותה המה מחללים אותה לגמרי, כי בקדשים אסור להשתמש והם אמנם אינם משתמשים בה אף במשהו.

והקדושה שמקדישים את התורה מביאה להם רק לכדי גניזה, לגניזת ספר התורה, אמנם ברוב כבוד והדר, ובלבד שלא תתפרץ החוצה ולא תהא לה אחיזה בחיים.

ויש יראים, למשל, שמקדישים מאד מאד את ארץ ישראל שהיא ארץ הקדושה, ואת שפת עבר שהיא לשון הקודש, וסוברים גם כן שקדשים אסורים בהנאה, וממילא אסור להשתמש בארץ ישראל ולאכול מפריה ולשבוע מטובה, ורק למות שם היא מצווה גדולה וגם הדיבור בלשון הקודש נחשב להם לעברה, וכנראה גם כן מהנימוק הנ"ל, שכיון שהיא לשון הקודש אין לנו רשות להשתמש בה.

ולכל אלה פונה רב נתן בר מניומי משמיה דר' תנחום בדבריו הידועים (שבת כב ע"א):
 "נר חנוכה שהניחה למעלה מעשרים אמה – וכו' – ומאי דכתיב והבור דיק" וכו'.

זאת אומרת 'ולא תעלה במעלות על מזבחי אשר לא תגלה ערותך עליו', אל תגביהו את הדברים שבקדושה יותר מדאי עד לאיגרא רמא, שסופם על ידי זה לבוא לידי נפילה של בירא עמיקתא.

כי מדוע באמת השליך ראובן ליוסף במקום של נחשים ועקרבים? הוא מפני ש'וישליכו אותו הבורה', וכבר ביארו המפרשים, כי בכל מקום שנאמרה בו לשון השלכה הוא למטה מעשרים אמה, כדמוכה מהכתוב בויקרא 'והסיר את מראתו בנוצתה והשליך אתה אצל המזבח קדמה' (ועיין במס' תמיד פ"א מ"ב ובמפרש שם), וכשם שלא שלטא עינא דאינשי למעלה מעשרים אמה, כך לא שלטא עינא למטה מעשרים, ולא דאה ראובן שיש נחשים ועקרבים.

ואמנם כך היא דרכה של תורה וכל הדברים שבקדושה, שמי שמגביה אותם למעלה מעשרים אמה, סופו שישליך אותם למטה מעשרים אמה, גם במקום שמים אין בו ונחשים ועקרבים יש בו.

שני הקצוות

אבל דא עקא, שהגלות עשתה אותנו לעם של קיצוניים, אם קיצוניות לצד זו או לצד שכנגד, אבל סוף סוף דרך הממוצע לקויה ותמיד האגפים הקיצוניים שלנו מרובים בכפל כפליים מהמרכז.

הננו נאחזים תמיד בסבך של שני הקצוות, ואם יצאנו מקצה אחד, הנה תיכף נופלים או אל הקצה השני. או שאנו מגביהים את עצמנו למעלה מעשרים אמה על ההר הגדול, או שאנו מורידים את עצמנו למטה מעשרים אמה בבור תחתית, ומשביל הזהב ודרך המלך אין אנו רוצים לדעת.

והנר חנוכה שלנו, או שהוא למעלה מעשרים אמה, או שמקיימים אנו בו את הכתוב 'וישליכו אותו הבורה', אכן בשום אופן אין אנו רוצים לקיים את המצווה כהלכתה, שהיא 'מצווה להניח על פתח ביתו מבחוץ'.

ו'הנרות הללו אנו מדליקים', הלא נרות הללו מספרים לנו דוקא מדרך הממוצע, מדרך המלך, משביל הזהב, על הנרות הללו נאמר 'אל מול פני המנורה יאירו' וכפירוש רש"י 'אל מול נר האמצעי שאינה בקנים אלא בגוף של מנורה', ואנו מדליקים, אנו שבורחים תמיד מנר האמצעי.

הנרות הללו באים לזכרם של החשמונאים, שכל עיקר החידוש שלהם היה ההרחקה מהקיצוניות היתירה, וכשם שלחמו עם המתיוונים מחד גיסא כן לא הסכימו עם "מצדיקי הרבים" בזמניהם, שאחזו את הקיצוניות מאידך גיסא ולא רצו להלחם ולעמוד על נפשם ביום שבת קודש, עד שבאו החשמונאים ודרשו "עד רדתה – אפילו בשבת", כי ידעו שהתורה היא

תורת חיים, באופן שהנרות הללו מזכירים לנו התורת חיים, ואנו מדליקים, אנו הקיצוניים הנפרזים המבקשים דוקא את צדי הדרכים ובורחים מדרך המלך.

פשט ופלפול

כי תכונת הקיצוניות שבנו הביאה אותנו גם לידי כך, שאוהבים אנו את הפלפול יותר מהפשט, את החידוד יותר מהליבון ואת המדרש יותר מהמעשה.

הננו רואים תמיד את ההר והעמק, ואין אנו רואים את המישור, מומחים גדולים הננו לקפיצת הדרך, אבל איננו מומחים לדרך הישר.

אוהבים אנו לשאול קשיות ותיובתות ולהיות 'סתם מקשן' גם במקום שהדבר פשוט כל כך, למצוא רמזים וסודות גם במקום שהדברים בהירים מצד עצמם, ובשביל זה נסוגנו כל כך אחורנית בכל דרכי החיים, כי החיים אינם גורסים את ה'סתם מקשנים' [...]

יד. הרבי מלובביץ'

הנס דחנוכה היה שמצאו שמן טהור להדליק את נרות בית המקדש, והשמן דלק שמונה ימים. ולכן קבעו חכמים את ברכת 'שעשה נסים' על הדלקת הנרות, כיון שזהו עיקר הנס והיום טוב דחנוכה.

והיינו, שהעבודה דחנוכה היא להדליק נרות, להאיר ('מאֵכֶן ליכטיק'). אנו נמצאים בגלות, ברחוב שורר חושך. זמן הדלקת נר חנוכה הוא משתחשך (שבת כא ע"ב) – ואז הולכים ומאירים. זוהי עבודה בדרך מלמטה למעלה. אין זה גילויים בדרך מלמעלה למטה.

זוהו החילוק בין נרות המקדש ונרות חנוכה.²

ישנם בזה שני חילוקים עיקריים:³ (א) נרות המקדש מדליקים מבפנים, ונרות חנוכה מדליקים מבחוץ. (ב) נרות המקדש מדליקים מבעוד יום, ונרות חנוכה – משתחשך.⁴

יד. 1. 'תורת מנחם' חנוכה תש"ז, עמ' 296–299, 320–321. ההערות במקור.

רבי מנחם מנדל מלובביץ' היה כמעין המתגבר, ושפע שיחותיו לשבתות ומועדים ממלא כרכים רבים. בחרנו חלקים משיחות שנאמרו בשנות כהונתו הראשונות כאדמו"ר חב"ד, ואפשר שיש בהם אמירה אקטואלית מייצגת.

2. ראה גם שיחת נר ה' דחנוכה דאשתקד סעיף ב (תורת מנחם – התוועדות ח"ד ע' 180), וש"נ.

3. ראה גם 'ספר המאמרים' מלוקט ח"ו ע' סג ואילך. וש"נ.

4. ראה גם ריש ד"ה בכ"ה בכסלו שנאמר בהתוועדות זו.

שני הענינים ד'חוי' ו'חושך' מורים על ענין שאינו קדושה, כיון שקדושה היא אור – הפך החושך, וענינה לעשות דירה לו יתברך – הפך החוי, עניין של פנים. נרות המקדש מדליקים מבעוד יום ומבפנים, כיון שזהו גילוי בדרך מלמעלה למטה. נרות חנוכה מדליקים משתחשך ומבחוץ, כיון שעניינה הוא בדרך מלמטה למעלה, להאיר גם את החושך ואת החוי.

וסדר העבודה בזה – לא כדעת בית שמאי ש"פוחת והולך כפרי החג", אלא "מוסיף והולך", ד"מעלין בקודש", שבכל יום מדליקים נר נוסף, מאירים יותר ויותר ("מען מאכט ליכטיקער און ליכטיקער"), עד "ולילה כיום יאיר" (תהלים קלט, ב).

לכאורה יש מקום לחשוב, דכיון שנרות חנוכה הם בזמן הגלות ובדרך מלמטה למעלה – פחותה מעלתם ממעלת נרות המקדש, שהרי עד היכן יכול נברא להגיע בכח עצמו? אבל לאמיתו של דבר מצינו מעלה בנרות חנוכה על נרות המקדש – שנרות חנוכה מגיעים למעלה יותר, ומצד זה בכוחם להאיר גם את החושך ואת החוי.

על הפסוק (בהעלותך ת, ב) "בהעלותך את הנרות", אמרו חז"ל: "שלך גדולה משלהם", הקרבנות כל זמן שבית המקדש קיים הן נוהגין, אבל הנרות לעולם אל מול פני המנורה יאירו" (במדבר רבה, פרשה טו ו), ופירש הרמב"ן (בהעלותך שם): "לא רמזו אלא לנרות חנוכה חשמונאי שהיא נוהגת אף לאחר חורבן בגלותנו", ונמצא שהם קיימים לעד – הן בזמן הבית, הן בזמן הגלות והן לעתיד לבוא. ועניין זה ישנו דווקא בנרות חנוכה ולא בנרות המקדש.

וזהו הטעם שמצינו שנרות המקדש היו שבעה נרות, מה שאין כן נרות חנוכה הם שמונה נרות – על פי המבואר בתשובת הרשב"א (ח"א סימן סט) שהיקף שבעה הוא היקף מבפנים והיקף שמונה הוא היקף מבחוץ,⁵ דהיינו מקיף נעלה יותר, שלזה מגיעים דווקא על ידי נר חנוכה, עבודה בכוח עצמו.

[...] הנס דחנוכה היה: "כשנכנסו יוונים להיכל טמאו כל השמנים שבהיכל, וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן (טהור) וכו'" (שבת כא ע"ב).

מה פירוש "טמאו כל השמנים"? "טמאו" אין פירושו שהחסירו משהו מהשמן, או ששינוהו בפנימיות. אין הדבר כן, אלא שהיוונים רק נגעו בשמן (כפירוש רש"י שם), ועל ידי זה נטמא. פנימיות העניין בזה מבואר בחסידות,⁶ שמלחמת היוונים היתה – חכמות חיצוניות: אף שאין פוגעים בתורה, מסכימים שילמדו תורה,⁷ אבל מכיוון שמציבים את

5. ראה גם סוף ד"ה בכ"ה בכסלו שנאמר בהתוועדות (לעיל [ב'תורת מנחם], עמ' 294).

6. ראה תורה אור מקץ לד, א; מא, א; ובכמה מקומות.

7. ואדרבה – רוצים לתרגם את התורה ללשונם (ראה מגילה ח ע"ב, ירושלמי שם פ"א ה"ט), כדי שהתורה תתפשט בכל מקום.

התורה עם חכמות חיצוניות בהיכל אחד, ומשווים חכמה יוונית לתורה, שהתורה היא שכל כמו כל החכמות⁸ – הרי זה טמא.

והיינו לפי שכל העניין דטומאה וטהרה הוא – כמאמר המדרש ומובא ברמב"ם בקיצור:⁹ "לא המת מטמא ולא המים מטהרין, אלא... חוקה חקקתי גזירה גזרתי", זהו ענין של חוקה, למעלה מן השכל.

וזהו העניין שהיוונים "טמאו כל השמנים": שמן הוא חכמה, כידוע.¹⁰ אפילו כשמניחים ללמוד חכמת התורה, אבל מניחים גם ל"יוונים" להיכנס פנימה, מניחים לחכמה יוונית להיכנס בהיכל התורה, ומציבים אותה באותה דרגא – זהו "טמאו כל השמנים", ויש צורך במסירות נפש כדי לא לאפשר זאת.

ההוראה מזה בזמננו – ישנם הטוענים: הרי התורה היא עניין של הבנה והשגה, "כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים" (דברים ד, ו), ומה רע בכך ("וועמען ארט דאס") שיערבו בזה גם חכמות אחרות. כמה שעות ילמדו תורה, וכמה שעות חכמות אחרות להבדיל, ויעשו מזה סמיכות ודבר אחד – איזה קלקול יכול להיות בזה?

וזה שמלמדנו נס חנוכה: כשהולכים בדרך זו, הנה לא זו בלבד שהשמן הטהור אינו מטהר את השמן הטמא, אלא אדרבה – טמאו את כל השמנים, שגם השמן הטהור נעשה טמא. וזה מביא לא רק לחורבן ברוחניות,¹¹ אלא גם בגשמיות ר"ל, כפי שמספר הרמב"ם (הלכות חנוכה פ"ג ה"א) אודות חנוכה, שהיוונים "פשטו ידם בממונם ובבנותיהם", וכל זה קשור עם זה שטימאו את השמנים.

והיינו לפי שבאמת אי אפשר שאינו-יהודי תהיה לו שליטה על יהודי. אלא כיצד יש להם שליטה? על ידי זה שמניחים בעצמם ליוונים להיכנס, "מהרסיך ומחריביך – ממך יצאו" (ישעיהו מט, ז).¹² אבל כאשר אין מניחים את ה"יווני", חכמה יוונית, להיכנס להיכל, היכל התורה – אזי השמן הוא שמן טהור.

[...] חנוכה הוא גם מלשון חינוך – "חנוך לנער על פי דרכו" (משלי כב, ו). והנה, מבואר בד"ה ברוך שעשה נסים הנ"ל ('אור התורה' שם תתקס"א, ב), שהעניין ד"חנוך לנער על פי דרכו" הוא על ידי "תוספת התקרבות והגבהה, או מתנה יתירה". ויש לומר שג' האופנים הנ"ל ("תוספת התקרבות", "הגבהה" ו"מתנה יתירה") הם ג' שלבים בעניין החינוך (שצריך להיות

8. וטענתם היא – שעל ידי זה יקרבו את התורה גם לאותם שאינם רוצים ללמוד תורה מצד עצמה, אבל כשהפכו את התורה ל"חכמה" סתם, אזי יסכימו גם הם ללמדה, ובכך יקרבו את התורה לכל העוסקים בחכמות ובמושכלות.

9. במדבר רבה ריש פרשת חוקת; רמב"ם הלכות מקואות פ"א ה"ב. וראה לקוטי תורה סוף פרשת אחרי.

10. ראה מנחות פה ע"ב; תורה אור מקץ לט, א; ובכמה מקומות.

11. ואילו בגשמיות יהיה זה כמו שכתוב (דברים כט, יח) "שלום יהיה לי כי בשרירות לבי אלך".

12. כ"ק אדמו"ר שליט"א הביא דוגמא לזה מעניין חמץ, שהתחלת חימוצו "כקרני חגבים". – חסר העניין.

[כך במקור].

בסדר והדרגה): בתחילה – המחנך מקרב את הנער; אחר כך – המחנך מגביה את הנער; ולבסוף – המחנך נותן לו "מתנה יתירה".

ובפרטיות יותר: לכל לראש – מקרב המחנך את הנער, שפעולה זו היא מלמעלה למטה, מצד המשפיע בלבד, ואינה פועלת שום שינוי בהתלמיד, שנשאר כפי שהיה מקודם. אחר כך המחנך מגביה את הנער – שעל ידי זה נפעלת הגבהה בה"מטה" עצמו, שהתלמיד מתעלה למדרגה גבוהה יותר; אבל אף על פי כן, פעולה זו היא בדרך "מקיף" בלבד, והעניין אינו חודר בפנימיותו של התלמיד. ואחר כך המחנך נותן לו "מתנה" (ולא מתנה סתם, אלא מתנה) יתירה" – שזהו עניין שבפנימיות, שהרי מתנה פירושה שהמקבל נעשה בעל הבית על המתנה, שזה מורה שהעניין חודר בו בפנימיות. וכמובן גם מזה ש"אי לאו דעביד ליה נייחא לנפשיה לא הוה יהיב ליה מתנתא"¹³, שזה מורה על השייכות בפנימיות. ומצד ה"מתנה יתירה" שניתנת בחנוכה (מלשון חינוך, כנ"ל) – הרי זה פועל גם על הזמן שלאחרי זה.

ועניין זה נוגע בפרט לאלו שנמצאים "באהלה של תורה", תלמידי הישיבות – שה"מתנה יתירה" שבחנוכה צריכה לפעול עליהם הוספה בשמירת הזמן, שמירת סדרי הישיבה, ולא שמירת הזמן בלבד, אלא גם לנצל את הזמן ללימוד בשקידה ובהתמדה, הן בזמני סדרי הישיבה והן בזמניהם הפרטיים, ובעיקר – שקידה והתמדה בה"מאור" שבתורה (עניין השייך במיוחד לימי החנוכה, שהרי השמן שבמנורה הוא "כתית למאור") – פנימיות התורה.

ועל ידי זה זוכים לקבל מהקב"ה "מתנה יתירה" – שמבינים היטב את העניינים שלומדים, ועד שזוכים לכוון הלכה לאמיתתה ("וה' עמו – "שהלכה כמותו בכל מקום", סנהדרין צג ע"ב), שזהו עיקר עניין הלימוד (כמבואר בקונטרס עץ-החיים בארוכה, פרק כו ואילך).

טו. הרב זלמן נתן קיסעלגאף¹

דרוש לשבת חנוכה

איחא בגמרא שבת כא ע"ב: "מאי חנוכה? (רש"י: על איזה נס קבעוהו?) דתנו רבנן: בכ"ה בכסליו יומא דחנוכה תמניא אינון כו', כשנכנסו עכו"ם היוונים להיכל טמאו כל השמנים וכו', ולא מצאו אלא פך אחד של שמן בחותם של כהן גדול, ולא היה בו אלא להדליק יום אחד, נעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים" וכו'. דנרות הללו קודש הן בדברי ימי ישראל. השמן

13. ראה מגילה כו ע"ב; גיטין נ ע"ב; בבא מציעא טז ע"א; בבא בתרא קנו ע"א.

טו. 1. במיצר, ירושלים תשל"א, עמ' רפג-רפז.

'בזמן הזה' של הרב קיסעלגאף מתמצה במשפט – 'הגם שפה [ברית המועצות] בסל זה [לימוד תורה]. המנורה בדרשתו היא סמל נצחיות ישראל ומקור תקוותו. הרב ז.ג. קיסעלגאף היה סגן הרב הראשי למוסקבה, תחת השלטון הקומוניסטי. שם ספרו 'במיצר', שהוברח לארץ בדרך לא דרך, מעיד על נסיבות היווצרותו (שמו המקורי: 'ברכת הזן; ז"ן – זלמן

היא התורה שהכהנים המורים לעם בכל דור ודור עמלו להטיב אלו הנרות, וברוח ה' אשר בם עמלו שיאירו את חיינו האפלים. כי הקרבנות כל זמן שבית המקדש קיים הם נוהגים, אבל הנרות לעולם (מדרש רבה במדבר), באורם נראה גם אנחנו אור וניסע לדרכינו.

אבל קשה, משחרב בית המקדש בטל גם הנרות? כמעט כמו בשתיקה עברו חז"ל על הישועות ועל הנפלאות של המלחמות הקדושות, החשמונאים עם היוונים – "מסרת גבורים ביד חלשים וזדים ביד עוסקי תורתך" – וירימו על נס את נס השמן, כמו טפלים המה, האומה כולה, להעיקר הגדול, המנורה ונרותיה, שדלקו ח' ימים? אלה השאלות כבר נשאלו. ועוד, שאור זה האיר לנו כמעט בעת שנטו צללי הערב הלאומי, כי בעוד מאתיים שנה אחר הנס של חנוכה בא החורבן בית שני, וירדנו מעל במת התבל הגלויה, ומה לנו הרכוש הרוחני הלאומי בנס של חנוכה? והמנורה בבית המקדש מה הייתה תעודתה?

הנה בחכמת האמת יש פתרון על המקדש וכליו, אבל לנו שדרך הקודש נסתמה, נעיר במדרש רבה הנ"ל "בהעלותך את הנרות – זהו שאמר הכתוב: 'ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר'". זה סמל הנרות והמנורה, שחפץ ה' שילך ישראל ויאיר לאחריהם, לפיכך בנה שלמה את המקדש ועשה חלונותיו צרות מבפנים ורחבות מבחוץ, כדי שיהא האור יוצא מבית המקדש ומאיר לחוץ. כי האומות העולם, הגם שהיו גדולים בחכמה וטעכניקא [וטכניקה], אבל בעבודת השם היו עובדים לאלילות הרבה, ושתפו בעבודתם כל מיני זנות ותועבה, ולא היה להם שום ציור אלוקות מופשט שאין לו גוף ונעלה מכל גופניות, אבל הם היו "זובחי אדם, עגלים ישקון".

זה שנאמר: "קומי אורי כי בא אורך, והלכו גויים לאורך ומלכים לנוגה זרחך". הנביא ישעיה היה צופה באור ישראל מסוף העולם ועד סופו, איך אור ישראל בוקע לו דרך, למרות כל הפחתים והמערות ממלכת החושך, והוא קורא "והלכו גויים לאורך" וישליכו עבודת אלילים. והנה עתה הם הולכים לאורנו, כי כל המעלות טובות אשר להם, מידינו נתנו להם. ועוד אמרו: "לא גלו ישראל אלא להוסיף גרים". כמה כפרים גיירו את עצמם, הן בפני הממשלה הישנה בעוד שלא היה עדיין רשות לקבל את דת היהודים, מכל מקום סבלו צרות ונשארו גרים, ואפילו אחר הריבולוציה שניתן חופש הדת, אך בכלל הדת נחלש, ומכל מקום הרבה גרים נתווספו ועשו להם קבוצים בפני עצמם, שמקיימים התורה. והחסיד של אומות העולם רוזוועלט [רוזוולט] עליו השלום כתב לישראל [ליהודי ארה"ב] ברכת החג של ראש השנה, ואני מברך את החלק היפה של ארצנו, איך שמצוינים הם במדות טובות, צדקה לעניים וכיוצא בזה, ומכם למדו לעשות טוב האזרחים השונים. וידוע המעשה של הגרים מעיר

נתן. השם 'במיצר' ניתן על ידי המהדירים). הדרשה איננה נושאת תאריך, אך ידוע שרוב הספר נכתב בשנים תשכ"ח-תש"ל. בשנים אלו, שנות מלחמת ההתשה, החמירו היחסים הדיפלומטיים בין ישראל לברית המועצות, שנותקו ערב מלחמת ששת הימים, וברה"מ סייעה לצבאות ערב להשתקם לאחר מפתלם במלחמה.

בנסיבות שהדברים נאמרו, לא ייפלא שהם נפלו קורבן להשמטות ושיבושים. במסגרת זו, הבאנו את הדברים כלשונם!

"אויאל", איך שאחד מהשוודים שהיה שני שבועות בתפיסה אחת [בכלא] עם האדמו"ר הזקן רבי שניאור זלמן ז"ל שגייר את עצמו, ונסע לעירו אויאל ועל ידיו נתגיירו הרבה גרים.

ובזה נוכל לומר "הנרות הללו אנו מדליקין", אנחנו נתנו להם האור להשליך האלילות ולא להיות עוד "זובחי אדם עגלים ישקון", ואף על פי כן אין לנו רשות להשתמש בהשכלה שלהן וגוזרים עלינו מחיצות וגדרים: פה אסור ליהודים לגור. שם יותר מעשרה אחוז אסור לקבל היהודים ללמוד.

זאת תעודת המנורה שבבית המקדש, ירושלים. ומכל הארצות היו באים לארץ ישראל לשמוע חכמת שלמה המלך שלימד אותם להשליך האלילות ולהאמין באחדות הבורא יתברך, זאת תעודת ישראל להיות מנורה להאיר בתבל, ואין אנו חופשים להתפטר מזו. אמר ה' למשה: "אם הזהרתם להיות מדליקין לפני, אני משמר אתכם מכל דבר רע, שנאמר: 'נר ה' נשמת אדם'". ואתה ישראל תקיים חובתך, בהעלותך הנרות. כל התפתחות והשלמות המוסרי שבכוח נשמת אדם הכללי, כשתצא להחיים והמעשה ובני אדם ילכו לאור הנפשי ויחיו – זה נר ה' הוא.

אך מנורת ישראל שתאיר בהיכל ה' בעולם, לא בנקל הוא. נקל למנורה להאיר, בשעה שהיא שלמה ושמן לא יחסר בה, אבל מנורה כזו שרבים קמים עליה בשביל שריא מאירה, בשביל שהיא פוקחת העיניים, זאת תורת העברים. מנורה שאין מקצים לה מקום, כמו שגוזרים עליה שתפרח באוויר, וקורעים ממנה אבריה וקניה, ולשפוך שמנה ולכימא השמן, מנורה כזאת התתקיים! התאיר! ואבני הקלון כמו ברד נופלים על כפתוריה ופרחיה, כשתשבר מי יתקנה? כשישפך השמן מי ימלא עוד? – זה אחת מפליאות ה' בתבל.

והנה משה רבנו נתקשה במעשה המנורה המתכתית, ואולי במעשה המנורה כעם ישראל שבנס עומדת ומאירה. כשאמר ה' "ועשית מנורת זהב טהור", אמר משה כיצד נעשה אותה? אמר לו: מקשה תעשה המנורה וכו'. אמר לו: לך אל בצלאל והוא יעשה אותה, התחיל תמה ואומר, בצל-אל היית עומד כשהראה לי ה' עשייתה. אמנם לא שאל משה על מנורה שלו לבד, כי לא אמר "כיצד אעשה אותה?", אלא נתקשה משה במנורה העולמית שנטל על עמו ישראל להאיר, איך נעשה אותה, איך נמלא שליחותנו, הלא בנס אנו עומדין, חומר המנורה ניתן לבוזזים, אברינו מתפרקים תחת עול הגוים, איך נאיר? והשמן – רוח ישראל – כמו חס ושלוה נשבת מטהרו, כי רבו העמלים לטמאוו? – זאת הייתה שאלת משה רבנו ע"ה. אך אין אנו מבינים התשובה של ה': "מקשה תעשה המנורה", אדרבה! בזה תכבד עשייתה מאילו הייתה נעשית איברים איברים? ועוד, שמשה רבנו ע"ה לא השכיל, ובצלאל היה חכם והבין מעצמו?

אלא שאלה הפליאות במעשה המנורה, מקומה במעשה אנוש שהמתכת ניתן לשיעורים, אם איזה חלק ישבר וכסף וזהב אין, מאין ייקח הצורך לתקן השבר? וכן אם רשמן ישפך ושמן אחר אין למצוא, כי המקום – מדבר, זיתים – אין, אם יכלה השמן – ויהיה חושך. אבל נצייר על רגע אחד בדמיונו מין מתכת נפלא שכח חיים לו, כמו אסוך השמן של אשת עובדיה על ידי אלישע הנביא, מתכת כזו שכח התפשטות לו, כמו מעצמו נובע ומתהווה לאורך ורוחב כחפץ האומן, אז מנורה כזה, התיקף ממחרסיה? הלא אם יכה בפטיש על מתכות הנשאר היא מתפשטת ומתרחבת לקנים וכפתורים, והכל ממנה ואין צורך להביא מתכת

מבחוץ, הלא מנורה כזאת בוז תבוז לכל המחבלים, מנורה כזאת בודאי נצחית היא. אבל שמן מאין יוקח למנורה? ומנורה בלא שמן כלום היא משמשת? אבל נצייר בדמיונו נס בתוך נס, שמנורה המתכת ניתן לה בנס ענפי זיתים שעושים שמן זך. והנה אם נשלח יד לשמנה, אבל זיתים מצדה, והם עושים שמן.

אך רבותי! לא פאנטאזיא זאת. כשנתבונן בחיי מקומו של עמנו, הלא מחזה שדי נחזה! מחזה של הריסה ובנין בבת אחת, אויבינו מהרסים, ויד ה' בכוח הטמיר בעם ישראל בונה ומקים הריסותיהם, גוף האומה מוציא מתוכו אברים חדשים תחת אלה שנקרעו בזרוע. ידוע שהגוברנטאר [המושל] מחערסון שאל את הרב כשנה אחר הפוגרום² שראה שיהודים עוסקים בחנויות גדולות אחר ששללו מהם את ממונם, מאין להם עוד הפעם הרכוש הזה? וענה הרב לו, שהיהודים נמשלו לצאן, "נחית כצאן עמך", וטבע הצאן שאחר גיזת הצמר הן עוד יגדל הצמר ביותר.

וזהו על שאלתו של משה רבנו ע"ה כיצד נעשה אותה, איך נאיר בעולם, ומורדי האור גוזרים כליה על המנורה ומטמאים שמנה, זהב מאין נקח לרפא שבריה? קיבל תשובה בהלכה, מקשה תעשה המנורה, תשועתה בה בעצמה, אינה צריכה דבר מחוץ, כי סגולה נפלאה בעמך, כוח של חיים נצחיים להאיר על הארץ. לך אל בצלאל והוא יעשה אותה, ולא אחד הוא בצלאל אלא בכל דור ודור רבו, בע"ה, בצלאלים כאלו עושים במנורת ישראל ומצליחים בה, וזה שתמה משה בצל-אל היית? כשהראה לו ה' עשייתה, בודאי הכוח הזה במנורה הוא כוח אלוקי, הוא נעלה מבינת האדם. עינינו רואים אותה בפועל ממש. ידוע שהיטלער ימח שמו כתב שתוצאות מלחמה זו שעם ישראל בטל מן העולם באירופה ובאסיה, אבל לוא היה עתה רואה ממלכת ישראל, ומצב היהודים בכל המדינות הוטב מאד, אז היה... בעצמו עוד הפעם.

וזהו שאמר ר' לוי בר רבי "מנורה טהורה ירדה מן השמים, לפיכך כשחרב בית המקדש נגנזה". פירוש, מנורת ישראל לא בידי אדם נעשתה, לפיכך קצרה יד מרסקיה כאילו אינם מוצאים אותה. כידוע שחמשה דברים נגנזו, כי לו עלתה לצוררים חס ושלום למצאם ולקחתם, אז היה שְׁבַת ישראל מגוי, כי חמשת אלו הן נשמת חייו: הארון – זה התורה, המנורה זו שאנו מדברים עליה, האש שבווערת בלב כל ישראל לאביהם שבשמים, דאס פינטעלע איד [הנקודה היהודית], ורוח הקודש ששורה על ישראל גם בחשכת חיינו, והכרובים – זהו תינוקות של בית רבן. הגם שפה בטל זה, אבל בכל המדינות נתרבה ונתגדל ביתר שאת הגידול של בני בתורת היהדות. וראיה מפאריז, ששם היה הדת והחינוך הבנים שפל מאד, ועתה יש ישיבה שלומדים שם גפ"ת [גמרא, פירוש, תוספות], וגם הבתולות שגמרו האונווערזיטעט [אוניברסיטאות] לומדות הדת ביתר שאת. זאת מנורת הפלאות שמתקיים לעולם.

זה המנורה חזה זכריה הנביא, הוא חוזה "ונלוו רבים אל ה' והיו לי לעם", ימלא ישראל תעודתו להיות מנורה עולמית. אבל גם ראה גם השטן עומד על יד ההרג. המדליק את הנרות,

צופה על רב הדרך, וה' מבטיח לו כי יעבור ישראל דרכו בשלום, עד איש תחת פנו כו', אך רואה השטן בכל דרכו של ישראל: האינקוויזיציה, ומסעי הצלב, גזירת הרומיים, גזירות ת"ח, גזירת היטלר ימח שמו, ותרדמה נפלה עליו, איך יקים בדרכו והסכנה מכל צד, אפיסת הכוחות אחזה בו בראותו כל תנאי מנורת עמו – איך תאיר? וכדי לנחם את הכואב בצרת עמו, שלח מלאך ויעירו כאיש אשר יעור משנתו, מה אתה רואה? הן צפית עד עתה על מנורת עמך כמנורה שנעשית בידי אדם, לכן נפלת ברוחך, אבל שוב לרוח קדשך והתבונן במנורת עמך. ראיתי, קורא הנביא, מנורת זהב כולה, אבל אינה דומה למנורת בני אדכ, שהמנורה בפני עצמה והשמן בפני עצמו, אבל פה פלא, "וגולה על ראשה", גולת השמן היא חלק ממנורה עצמה, ושבעה מוצקות ישר מן הגולה לנרותיה, אבל מאין יוקח השמן אל הגולה? אבל לגודל הפלא שנים זיתים עליה, אחד מימין הגולה וכו' ומהזיתים ניתוסף תמיד שמן לגולה, זאת תורת ישראל, השכלתו – הן הנה השמש המגדלת את הזיתים. במנורה כזאת שמקור חייה בקרבה אין מלאך המוות שבעולם שולט עליה, לא בחיל ולא בכוח כי אם ברוחי אמר ה'.

עם ישראל זו המנורה, הקנים, נרותיה כפתוריה ופרחיה, כל אחד לפי כשרונותיו. על כל אחד מאתנו לזכור כי נר ממנורת ה' הוא, ולא יהיה שותף עם המשחיתים הרוצים לקרעו מן המנורה. חובת היחידים לפנות אל מול פני המנורה, אוצר השמן שנגנז בעם זו יאירו שבעת הנרות, אלו בני ישראל, שיש להם ג' אבות וד' אמהות, יפנו אל גוף המנורה, להשיגה אל המוצקות שיהיו נקיות, לבל יסתמו המוצקות, שלא יהיו ערלי לב, אז המנורה לעולם תאיר. בהעלותך את הנרות, לחזקם לחובתם, ואם יהיה להם ספיקות באפשרות שליחותם – אל מול פני המנורה, לא יפרדו מגוף המנורה, רק יפנו לצד המנורה לקבל השמן ודי לנרות, ויתר תעשה המנורה בעצמה.

וסגולת מנורת ישראל נתגלה אז בימי המכבים, כי אז לא הניפו יד על גוף ישראל, רק על נשמתו תורתו ודתו, המנורה כמו חשבה להישבר, כי גזרו על עיקרי הדת – 'חשמונא"י' [ראשי תיבות] – דהיינו חודש, שלא יחשבו החדשים ללבנה, רק לחמה כמו העכו"ם, זהו ביטול המועדים; שבת; מילה; ונדה; אישות – שכל בתולה הנישאת תבעל לטפסר תחילה; 'יחוד השם'. ולא היה רק להדליק יום אחד. היוונים חשבו שבזמן קצר יתבטל הדת העברי, אבל המנורה הראה את כוחה הנפלא, לזכר זה הנס קבעו חנוכה לדורות, לא רק על העבר, רק כתורה שלימה בהווה ועתיד. לדעת כי כתורת המנורה של משה רבנו ע"ה זכריה כן מנורת עם ישראל נצחית היא, ותאיר עד שיאיר היום ויהיה ה' אחד ושמו אחד. ועד היום ההוא "לא בחיל ולא בכוח כי אם ברוחי", ובא לציון גואל במהרה בימינו אמן סלה.

טז. תיאודור (בנימין זאב) הרצל¹

נאום בנשף המכבים של אגודות הסטודנטים היהודיות-לאומיות

(נר שלישי של חנוכה, תרנ"ז, 2 בדצמבר 1896)

אצל בעלי הדעה המיושבת נחשב אני, כידוע לכם, לאדם המתעה את הנוער; ולגבי החלוקה לבחורים טובים ורעים באוניברסיטה הרי הובאה לעיתים קרובות בחשבון התעיה זה, שאני מנסה להתעוותכם. ביהירות מסוימת של מלומדים מציינים כבחורים רעים אותם צעירים יהודים באוניברסיטה, שאינם נותנים דעתם על לימודי-הלחם בלבד, אלא מתוך מחשבה המקיפה גם את החיים הנרחבים יותר הם מטפחים אידיאליים והצטרפו אל הכיוון היהודי-הלאומי. בפולמוס שנתעורר על ידי כך שהסטודנטים היהודיים-הלאומיים גם מביעים בכל מקום מה שהם חושבים ומרגישים, גילה במפתיע מחנה הבחורים הרעים אופי ואישיות יותר ממחנה הבחורים הטובים; וגם עכשיו אנחנו מקווים ומאמינים, כי האדונים מן הצד שכנגד יבואו אלינו בעוד זמן לא רחוק ביותר, ויתקיים מה שנאמר בשיר סטודנטים עתיק: 'ביום מן הימים יהי אור במוחם של כל האחים'. אבל האדונים הללו, חובה עלינו להסביר להם דברים שונים. קודם כל דבר זה, שהציונים אינם מבקשים להפגין את כוחם בשתי ובסיוף,² אם כי הם יודעי לחימה ומשתדלים להיות יודעי לחימה גם להבא, במידה שהדבר דרוש בתנאים הנוכחיים; אלא הם מעריכים את השאיפה לנכסים רוחניים הערכה גבוהה מאוד, לפחות גבוהה כמו אצל האחרים.

[...] רובכם הרי יודעים את תוכניתנו, ויהיה בכך משום בזבוז דיבורים לבטלה, אם נרצה לחזור על פרטיה או על כולה. בעצם החג המאחד אתכם כאן היום,³ כלול רמז מסוים המלמד אותנו, כיצד עלינו לנהל את מאבקנו החדש. אתם יודעים כי יהודה המכבי ניהל את מלחמותיו בשני כיוונים, נגד האויב החיצוני ונגד האויב הפנימי. האויב הפנימי הוא הקרוב לנו ביותר מכל הבחינות. נגד האויב הפנימי הזה, ששמו אדישות, חייבים אנו קודם כל לכוון את מלחמתנו, שלפחות בראשיתה לא תהיה מלחמת שמד נגד אישיותו של היריב, אלא מסע הסברה. את המלחמה הזאת רוצים אנו לנהל – וכל אחד מכם מתבקש לנהל אותה בחוגו שלו – בעקשנות ובחוכמה. ההמונים הנרחבים, דבר זה אין צורך לאומרו עוד, הם אתנו. אין

טז. 1. תיאודור הרצל, 'לאומים ומאמרים ציוניים', א, 'בפני עם ועולם', ירושלים תשכ"א, עמ' 40-42.

הרצל הרבה לשאת דברים לפני חוגים ציוניים לאומיים שונים וחלקם סוכם על ידי המשתתפים. נאום זה נרשם ככל הנראה על ידי אחד הסטודנטים המשתתפים. ראה בהערות לנאום במקור. ההערות שלהלן של העורך (י. ר.).

2. כמנהגן של אגודות סטודנטים גויים בנות התקופה שטיפחו את המודעות לקרב בסיוף כאמת מידה לכבוד גברי ואומץ לב.

3. החג הוא חנוכה, אך הנשף מכונה – נשף המכבים. העתקת השם חנוכה לשם הכולל את היסוד מכבים הייתה רווחת בין החוגים היהודיים הלאומיים ואגודות הסטודנטים הלאומיים בסוף המאה ה-19. יש בכך כדי להדגיש תפיסה מסוימת של החג כחג גבורה.

אתם צריכים אלא לצאת לרחוב ומיד תראו, איך הסיסמות האנטישמיות הללו מביאות תוצאות מעשיות, איך ההמונים העניים הללו מוכנים בשלמות לקלוט את רעיונותינו. אין הם חסרים אלא את ההבנה של זמננו ושל האמצעים העומדים לרשותנו. זאת צריכים אנו להסביר להם. אתם הסטודנטים, הרי אתם מתפשטים על פני כל הארץ ובאים בחוגים רבים, ויכולים אתם להשפיע השפעה גדולה על ידי הסברה בכובד ראש, תוך מסירת עובדות בלבד, אם תעלו לפניכם את הידיעות שרכשתם לכם בתוקף השכלתכם על רוחה של התקופה; ועל ידי כך שתתנו תקוות בלבותיהם של האנשים האלה – וזה בשבילם הרבה מאוד. המוני העם מוכנים אפוא. מי שעדיין אינו מוכן הם אלה, שמצבם עדיין טוב מדי, או שרגש הכבוד שלהם עדיין לא נתעורר. אין אנו מאחלים להם שמצבם יורע, אלא שתימצא לשון נמרצת יותר לעורר את רגש הכבוד שלהם, כי הם מוכרחים לבוא, כי אין מוצא אחר חוץ מזה שאנו מציעים. הנה כי כן אנו מאמינים, שאם נדבר אל העם בדרך נבונה, לא מתוך התלהבות רגעית של נשף סטודנטים, החולפת ליום מחר, אלא מתוך כובד ראש ובשפת הגיון של משכילים – נשפיע עליהם במשך הזמן, שייכנסו כולם לתוך שורותינו וישירו אתנו קול אחד את השיר שאנו שרים כאן, והשיר הזה, שהוא עתיק ימים, יושר לבסוף בפי בחורים טובים ורעים, בפי נערים וזקנים, בפי עניים ועשירים. והשיר הזה הוא שירה של האומה היהודית.⁴

יז. פרופ' יוסף קלוזנר¹

בהתאבקות על תפיסת עולם

דיד הוגה דעות פנה אלי במכתב תרעומת: פסקתי מהבין אותך. אתה, שכל ימך עסקת במוסר הנבואי וברעיון המשיחי [...] – אתה נעשית מתנגד גמור לכל המסכימים לעשות הנחות ולוותר לערביים ולבקש שלום מהם! [...]

4. 'בזמן הזה' של הרצל מאופיין ע"י מאבק באדישות ומאבק ביחס דוחה להמוני העם. יחד עם זאת, הרצל מודע היטב לתכניו הידיעיים של החג המסמל את מסורת רוח העם ואת גבורתו. ציור יפה של המתח הזה מקופל בסיפורו של הרצל 'המנורה': ת' הרצל, נאומים ומאמרים ציוניים, א, ירושלים תשל"ו, עמ' 188-190.

יז. 1. 'התקופה' (עורכים: ש' טשרניחובסקי, ב' כץ, ש' רבידוביץ), כו-כו, תר"ץ, עמ' 435-446. השבטנו קטעים מרובים. ההדגשות במקור.

פרופ' יוסף קלוזנר היה היסטוריון והוגה דעות בעל השקפה לאומית. המאמר נכתב בתאריכים יז-יז בתשרי תר"ץ, כחודשיים אחרי מאורעות תרפ"ט, והתחושות הקשות שפרעות אלו עוררו ניכרות בו היטב. את 'בימים ההם' המתייחסים ל'קיצוניות' של יהודה המכבי כלפי אויביו מנצל קלוזנר למסקנות על היחס לאויבי האומה, וכן לחוגים בקרב המשכילים היהודיים המטיפים לפיוס ושלוס, בזמן הזה – שנת תר"ץ.

אפשר שבאמת אין המוסר הנבואי והרעיון המשיחי של אחוות האנושיות, כפי שהובנו בגלות, מתאימים יפה עם 'ד חזקה' כלפי הערביים ו'פוליטיקה תקיפה' כלפי אנגליה. באמת, אדם החי על היהדות הענוותנית והחסידותית מימי הלל הזקן ועד ישראל בעש"ט, חלילה לו להיות קנאי ללשון אחת ולהתנגד לדברים הרבה שאחרים מחזיקים בהם. וותרן וענוותן הוא צריך להיות, ולדון את הכל לכף זכות; ולהשלים עם הכל הוא צריך, ולא להיות איש מלחמה ואיש מדון לכל. כך נאה וכך יאה ליהודי חי בגלות ומצפה להתקיימותה של תעודת ישראל בגלות על ידי הפיזור בין האומות.

ואולם הרי ציוני אני. וציוניות – פרושה קודם כל: שינוי ערכים ושינוי מרכז. [...] ושינוי ערכים דורש הוא כשלעצמו תגבורת הרצון במידה מרובה כל כך, עד שהענוותנות והוותרנות נעשות בלתי אפשריות ממילא. כל רצון תקיף יש לו נקודה מרכזית שאליה הוא מכוון את כל המרץ הרצוני שלו, וממילא נדחות מלפניה כל שאר הנקודות, או משמשות הן לצרכיה של הנקודה המרכזית.

[...] כדי שנגיע בזמן מן הזמנים למדינה שכזו, שתהא בבואה של בבואה מ'מלכות שדי', שאנו מתפללים עליה ומצפים לה, צריך שלא יחלשו גופנו ורוחנו כאחד: שלא נבזז לכוח ושלא נעשה נזירים וסגפנים, נצרנים מושיטים את הלחי השמאלית. [...] כדי שנוכל להתקיים בין חצי-פראים מוכרחים אנו, שלא ברצוננו ושלא בטובתנו, לטפח בתוכנו אותם הגילויים של הכוח הלאומי. [...] ומה היא תקנתנו בלא הגנה עצמית – הראה לנו הטבח בחברון ובצפת באב תרפ"ט –

ולפיכך, כשאני רואה 'פילוסופים' ציוניים, כביכול, מגנים את ה'שוביניסמוס הלאומי' שלנו, וסופרים ציוניים, כביכול, [...] מטיפים לנו את המוסר של 'חובות הלבבות' ושל 'צוואת רבי יהודה החסיד' – אני רואה אותם שהם עושים בלתי אפשרית את הגשמתה של הציוניות, שהם חותרים חתירה תחת כל הקיום הלאומי שלנו. ולא עוד, אלא שהם, שלכאורה הם באים בשם אידיאלים מוסריים ומשיחיים (במובן היהודי), אינם אלא השונאים היותר נוראים – ודאי, שלא מדעתם ושלא ברצונם – של תיקון עולם במלכות שדי. כי בלא תגבורת הכוח בעם ישראל, שרצון הקיום שלו נחלש במשך אלפי שנות גלות, אין תקווה כל שהיא [...]. למדינה יהודית שואפת לצדק ויושר מוחלטים.

[...] קראו את מאמריהם וספריהם של בני חבורה זו ושל הקרובים להם ברוח, ותראו שדעתם אינם נוחה לא רק מן ה'בריונים', אלא אף מן החשמנאים, שנטלו מן האדומים והשומרונים והיוונים מה שהיה של ישראל במשך כל ימי בית ראשון, ושהצילו את היהדות מפליה על ידי מה שעשו מיהודה הקטנה ארץ ישראל. אלמלא הם, היתה כברת הארץ הקטנה מחברון עד בית אל, שעד ימיהם היתה זו כל מדינת היהודים כולה, מתמעכת בין העמים הזרים – והיהדות כולה היתה עוברת ובטלה מן העולם.

[...] שאנו, היהודים, לא נעשה לעולם שוביניסטים, מיליטריסטים ואימפריאליסטים, לאומיים צמאים לדם, כובשי עמים זרים ולוחציהם – לכך דאגו ההיסטוריה והתרבות שלנו, מצד אחד, ומצבנו המיוחד בקרב עמים זרים בכל מקום, ואף בארץ ישראל המוקפת ערביים, מצד שני. מה שצריך לדאוג לו הוא ההיפך מזה: שלא נבוא לידי קיצוניות שניה ולא נעשה

נזירים וסגפנים, ענוותנים וותרנים וסלחנים ובלתי מתנגדים לרע. צריך להגביר את כוח הרצון בעצמו, ללמדו שיכבד את כוח הגוף (לא את כוח האגרוף!); צריך להשתדל, שהיהודים יהיו לא [...] גסי רוח, אבל גם לא 'כבשות תמות' ו'צאן לטבח יובל'. צריך, שיהיו היהודים זקופי קומה ועומדים על דעתם, יהודים גאים, שאינם סולחים על השפלת כבודה של האומה ועל קיפוח זכויותיה, ובמקום שזה הכרחי – ידעו להגן ולהציל ולתבוע זכויות ומעמד הוגנים לנו אף ביד חזקה, אם אי אפשר אחרת. אכן, כוח כזה, כשהוא מתגלה באומה, אם אינו גס ואינו משמש לרעה, מוסרי הוא בהחלט, מוסרי הרבה יותר מוותרנות ופשרנות מתוך חולשה ורפיפות.

ודאי, היו ה'וותרנים' שבימיו של יהודה המכבי טוענים אף הם: איך נקום בפני ידם של יוונים ובפני מלכות אדירה כזו של אנטיוכוס אפיפנס? צריך לוותר ולבקש שלום ולהתקרב אל העמים שמסביבותינו. ואולם, כיום יודעים אנו, שהמוסרי בעצם היה יהודה המכבי ה'קיצוני' ולא רודפי השלום מתנגדיו.

[...] בקיצור, חייבים אנו להיות יהודים בני אדם, שהיו להם נביאים ואנשי מוסר עליון בארץ קטנה-גדולה זו, אבל היו להם כאן גם חשמונאים וחברי הגנה.

[...] חייה של האומה קודמים לכל תעודה מוסרית שהציגה לה בחייה. שהרי אם היא לא תהיה – לא תקום גם התעודה. והדרכים שבהם מוליכים אותנו ה'נאו-חסידיים' שלנו, שעל צד האמת אינם אלא 'נאו-מתבוללים', הן דרכי מוות ולא דרכי חיים. [...] אם אנו לא נמית אותם, ימיתו הם את האינסטינקט של שמירת הקיום העצמי בתוך האומה, ועל ידי כך יעשו גם את הגשמתם של האידיאלים שלהם בטלה ומבוטלת.

תל אביב, ז'-יז תשרי תר"ץ

שער ו: חנוכה בחברון

ויבוא עד חברון... עלה נעלה וירשנו אותה, כי יכול
נוכל לה.

(במדבר יג)

חנוכה בחברון – לקט מענייני חנוכה בחברון – ד"ר ישראל רוזנסון
חנוכה – מקור הגבורה הישראלית – הרב משה בלייכר
'נפש' – מצבה חשמונאית במעמקי מערת המכפלה – נועם ארנון ואיתמר שנינויס

